

WŁADYSŁAW MAKARSKI

NAZWY NAJPOPULARNIEJSZYCH DRZEW W POLSCE JAKO BAZA TOPONIMICZNA

I. ZAŁOŻENIA WSTĘPNE

Toponimy pochodne od nazw drzew stanowią ważny wyznacznik naturalnych właściwości terenu – wskazują na jego zadrzewienie. Miana te są obecne przede wszystkim w mikrotoponimii, wtórnie wykorzystywanej w ojkonimii dla oznaczenia miejsc zamieszkałych (części osad, całych wsi i miast). Te oczywistości sprawiły, iż nazewnictwo odarboralne w toponimii zostało już dawno dostrzeżone, co przejawiało się w odpowiedniej literaturze przedmiotu, wyrażającej się wieloma szczegółowymi, drobnymi na ogół opracowaniami poświęconymi toponimom bazującym na wybranych pojedynczych nazwach drzew, takich m.in. jak *dąb*¹, *buk*², *czeremcha*³, *jarząb*⁴, *topola*⁵,

---

Prof. dr hab. WŁADYSŁAW MAKARSKI – kierownik Katedry Języka Polskiego KUL; adres do korespondencji: Katedra Języka Polskiego KUL, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ K. Kwaśniewska-Mżyk, *Wyraz dąb i pochodne w toponimii polskiej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu” 7(1981), s. 65-82.

² B. Kreja, *Buk i nazwy podobne jako podstawa słowotwórcza polskich nazw miejscowych*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Historycznoliterackie” 10-11(1986), s. 91-97.

³ K. Kwaśniewska-Mżyk, *Nazwy czeremchy w polskiej toponimii*, w: *Slovenská onomastická konferenciá. Zbornik referátov*, Bratislava 1987, s. 143-148.

⁴ K. Kwaśniewska-Mżyk, *Nazwy jarzębu ‘sorbus’ w polskiej toponimii*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Językoznawstwo” 11(1988), s. 45-54.

⁵ K. Nolik, *Nazwy topoli w toponimii polskiej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Językoznawstwo” 14(1993), s. 47-53.

*mlekita*⁶, *śliwa*⁷, *jegla* ‘jodła’⁸. Rzadziej były brane pod uwagę mniejsze lub większe ich szeregi, np. *buk*, *cis*, *jawor*, *modrzew*⁹, skojarzone ze sobą ze względu na to, „że występują w Polsce w jednej odmianie gatunkowej [...]”, co „[d]aje [...] pewność, że badane nazwy topograficzne utworzone zostały od nazw jednego rodzaju obiektów”¹⁰. W innych opracowaniach zasadą doboru różnorodnych nazw drzew jako bazy toponimicznej stała się ich kolektywna forma typu *brzezcie*, *jedlicze*, *dębina*, *lipnik*, *grabniak*¹¹. Pierwszy typ morfologiczny toponimów *Brzezcie*, *Cisie*, *Dąbie* znalazł się w kontekście badawczym innych nazw zbiorowych odzwierzęcych w rodzaju *Jastrzębie*, *Sokole* czy jeszcze innych fizjograficznych typu *Mokradle* lub kulturowych, takich jak *Klecie*, stanowiąc wśród wszystkich onimów zbiorowościowych grupę najliczniejszą¹². Inną zasadą doboru w badaniach toponimicznych takich nazw, jak *akacja*, *kasztan*, *sokora* i *papla* (obie ostatnie dla oznaczenia topoli), *kadyk* dla jałowca czy *smrek* dla świerka, była ich obca geneza¹³, a w jeszcze innym opracowaniu przedmiotem analizy stała się historyczna toponimia oparta na apelatywach *brzoza*, *buk* i *dąb* zgermanizowanego obszaru Pomorza Zachodniego¹⁴. Wreszcie obligatoryjnie miejscowe nazwy odarbo-ralne znalazły wyraźne miejsce jako ważna grupa mian fizjograficznych w rozlicznych monografiach toponomastycznych poświęconych mniejszym

⁶ K. Nowik, *Mlekita (Salix viminalis L) w polskiej toponimii*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Filologia Polska” 31(1993), s. 43-46.

⁷ K. Nowik, *Baza śliwa w polskiej toponimii*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Filologia Polska” 32(1994), s. 135-140.

⁸ K. Nowik, *Gwarowe jegła ‘świerk’, ‘jodła’ w nazewnictwie polskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego im. Powstańców Śląskich. Językoznawstwo” 16(1996), s. 73-78.

⁹ I. Różycka, *Nazwy buk (Fagus silvatica), cis (Taxus baccata), jawor (Acer pseudoplatanus), modrzew (Larix polonica) i pochodne w mikrotoponimii polskiej*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica” 20(1989), s. 53-97.

¹⁰ Tamże, s. 54.

¹¹ A. Bańkowski, *Rzeczowniki zbiorowe od nazw drzew w toponimii polskiej*, „Język Polski” 52(1972), s. 281-286; G. Habrajska, *Kolektywne nazwy brzezcie, sośnie w południowo-wschodniej Polsce*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 36(1990), s. 87-94.

¹² B. Kreja, *Zagadnienie polskich kolektywnych nazw miejscowych typu Brzezcie, Pustkowie*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” 4(1988), s. 41-82.

¹³ K. Nowik, *Zapożyczone nazwy drzew w toponimii polskiej*, w: *Wpływy obce w nazewnictwie Polski*, red. M. Kamińska, Łódź 1993, s. 197-204.

¹⁴ E. Rzetelska-Feleszko, *Słowiańskie słownictwo z Pomorza Zachodniego zachowane w toponimii. Pomorskie breza // břoza, buk, dąb*, „Onomastica” 48(2003), s. 115-138.

lub większym wycinkom na mapie mikrotoponimicznej czy ojkonimicznej etnicznej Polski i jej różnorodnych pograniczy¹⁵.

Wskazane pozycje, oparte na wycinkowym niejednorodnym materiale badawczym (mikrotoponimicznym, ojkonimicznym, ujmowanym w aspekcie synchronicznym i historycznym – w różnorodnych kombinacjach¹⁶), stanowią jednak dopiero wstępny etap studium zmierzającego do prezentacji pełnego obrazu toponimii odarboralnej w Polsce, opartego na całym dostępnym materiale nazewniczym, opisanym pod względem semantyczno-formalnym w ujęciu stratygraficznym, czyli w swoim zróżnicowaniu historycznym i geograficznym, któremu winna towarzyszyć wypracowana metodologia badawcza. Moja wypowiedź jest próbą uogólnienia problematyki nazw odarboralnych opartą na dotychczasowych opracowaniach i na własnym materiale badawczym.

Spośród wielu nazw drzew i krzewów zaznaczających się statystycznie na mapie toponimicznej Polski, takich jak *dąb*, *brzoza*, *lipa*, *grab*, *olcha*, *buk*, *osa* (// *osika*), *sosna* (reg. *choina*), *je(-a)sion* (reg. *ja(-e)sień*), *wierzba*, *rokitka*, *klon*, *jawor*, *topola*, *jodła*, *cis*, *świerk* (płdpol. *sm(-e)rek*), *wiąz*, *modrzew*, *orzech*, *brzost*, *gruszk(a)*, *jabłoń*, *śliwa*, *wiśnia*, *świd(w)(-b)a* ‘krzew z rodziny dereniowatych’, *bez*, *tarn* (dziś *tarnina*), *kalina*, *jarzębina*, *głóg*, *jałowiec*, *trzemcha* (dziś ogpol. *czerecha*), *trześnia*, *czereśnia*, *jarzębina*, *kasztan*¹⁷, do niniejszej analizy wybrano dziesięć pierwszych mian najliczniej reprezentowanych w toponimii, zawartej w obszernym liczącym ponad 100 000 jednostek *Wykazie urzędowych nazw miejscowości w Polsce* z lat

¹⁵ *Bibliografia onomastyki polskiej*, t. I: 1925-1958, red. W. Taszycki, A. Turasiewicz, Kraków 1960; t. II: 1959-1970, red. W. Taszycki, A. Turasiewicz, Kraków 1972; t. III: 1971-1980, red. K. Rymut, Kraków 1993; t. IV: 1981-1990, red. R. Przybytek, K. Rymut, Kraków 1992; t. V: 1991-2000, red. R. Przybytek, K. Rymut, Kraków 2001; E. Rzetelska-Felieszko, *Nazwy miejscowe*, w: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Felieszko, Warszawa-Kraków 1998, s. 191-230; R. Mrózek, *Nazwy terenowe*, tamże, s. 231-257.

¹⁶ Bazę materiałową stanowiły m.in.: *Spis miejscowości PRL*, Warszawa 1968 (jak u A. Bańkowskiego), *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, t. I-III, Warszawa 1980-1982 (jak u B. Krei), nieopublikowana kartoteka słownika nazw terenowych Polski opracowana w Katedrze Języka Polskiego Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem K. Śmiecha (jak u I. Różyckiej) oraz również niewydana, zapewne najpełniejsza (z materiałem historycznym i współczesnym) kartoteka toponimiczna do *Słownika polskich wyrazów toponimicznych* w Pracowni Onomastycznej Katedry Języka Polskiego Uniwersytetu Opolskiego, przygotowana przez zespół opolskich językoznawców (w wielu studiach K. Kwaśniewskiej-Mżyk, późniejszej K. Nowik).

¹⁷ W. Budziszewska (*Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*, Wrocław 1965, s. 269-290) odnotowuje około 70 gatunków drzew i krzewów występujących w Polsce.

1980-1982. Onomastikon ten uwzględnia jednostki osadnicze nie tylko administracyjnie autonomiczne: wsie i miasta, ale także – co stanowi większość materiału – ich części. W przeważającym zakresie onimia ta stanowi bezpośrednie lub pośrednie odbicie pierwotnej mapy mikrotoponimicznej, o jeszcze bardziej zagęszczonej niż w ojkonimii siatce nazw odarboralnych. Wyselekcjonowany ze wskazanego zbioru materiał nazewniczy jest na tyle statystycznie bogaty, że pozwoli na osiągnięcie zamierzonych celów badawczych: pokazanie jakościowego zróżnicowania morfologiczno-semantycznego całej nomenklatury toponimicznej wyrastającej z botanicznego nazewnictwa drzewnego i sformułowanie na tej podstawie wniosków dotyczących: a) relacji nazw do desygnatów i wynikających stąd różnych typów desygnacji, b) relacji nazw do bazy apelatywnej i wynikających stąd różnych typów derywacji, wykorzystujących w zakresie słowotwórstwa możliwości systemowe języka w różnym stopniu w ramach poszczególnych grup ilościowych toponimów, które bazują na określonych nazwach drzew, oraz c) zróżnicowania stratygraficznego, związanego z chronologią i geografiami wyróżnionych typów semantyczno-morfologicznych nazw. Wskazane aspekty badań przy braku odpowiedniej dokumentacji źródłowej, zwłaszcza historycznej – jak jest w wypadku mojego opracowania – sugerują niekiedy wyniki niejednoznaczne lub pozwalają jedynie na sformułowanie postulatów badawczych. I ten właśnie aspekt metodologiczny i merytoryczny, manifestujący się w pewnym tylko stopniu w ustaleniach, a w pewnym w hipotezach i sugestjach badawczych, wyznacza pole moich obserwacji.

II. MATERIAŁ NAZEWNICZY. PRZEGLĄD TYPÓW MORFOLOGICZNO-SEMANTYCZNYCH

Nazwy rzeczownikowe

Podstawowym typem są formy prymarne oparte na nazwach poszczególnych drzew, które występują tylko w dwóch rodzajach gramatycznych – męskim i żeńskim: w liczbie pojedynczej – *Brzoza*, kres. *Bereza*¹⁸ (także w Kieleckiem, z zaskakującym pełnogłosem, co sugeruje podstawę antroponimiczną z ruską cechą importowaną), *Buk*, *Dąb*, kres. *Dub*, *Grab*, *Jasień* (gen. -a), *Jesień* (gen. -i), *Jasin* < *Jasien (por. *Jasiniec*, *Jasinowa Kłoda*, o ile

¹⁸ Kwalifikator *kres.* każdorazowo odnosi się tylko do najbliższej nazwy.

Jasin nie jest formą dzierżawczą od n. o. *Jaś*), *Jasion*, *Lipa*, *Osa*, *Ossa* < *Osa, *Sosna*¹⁹, *Wierzba*; w liczbie mnogiej – *Brzozy*, *Buki*, *Dęby*, *Graby*, *Jasiony*, *Jasienie*, *Lipy*, *Ossy* < *Osy (możliwy także związek z nazwą owada²⁰), *Sosny*, *Wierzby*.

Rozszerzoną bazę o sufiksalne *-r-* mają nazwy *Dąbry*, *Dębry*, zawierające historyczną podstawę apelatywną *dąbr*²¹.

Prymarne są formy oparte na podstawach deminutywnych z sufiksami:

-ek lub *-ka*: *Brzózka*, *Brzuska*, *Bereska*, *Berezka* (obie ostatnie w Katowickiem z nieoczekiwanym pełnogłosem jw. *Bereza* w Kieleckiem), *Buczek*, *Dąbek*, *Grabek*, *Jasioneck*, *Jesioneck*; *Lipka*, *Oleszka*, *Sosnka*, *Wierzbka*; w liczbie mnogiej – *Brzeski*, *Brzóska*, *Brzózki*, *Buczki*, *Dąbki*, *Dębki*, *Grabki*, *Jasionki*, *Jesionki*, *Lipki*, *Oleszki*, *Sosienki*, *Sosenki*, *Wierzbki*;

-i(-y)k: *Grabik*, *Olszyk* (niedopasowany rodzajowo do podstawy *olsza* > *olsz*, być może forma dostosowana do typu *Olszynik*, *Olszewnik*); w liczbie mnogiej – kres. *Dubiki*;

-ika: w liczbie mnogiej – *Osiki*.

Wśród form pluralnych niewykluczone są nawy familijne utworzone od odarboralnych antropimów typu *Brzoza*, *Brzózka*, *Dąb*, *Dąbek*, *Dubik*, *Grab*, *Grabek*²².

Charakterystyczne dla fizjografików tworzonych od nazw drzew są rzeczownikowe derywaty morfologiczne złożone, o znaczeniu kolektywnym, bazujące na apelatywnych formach podstawowych: niedeminutywnych i deminutywnych oraz innych od nich pochodnych. Mogą być prymarne, jeśli nawiązują do morfologicznie złożonych apelatywów (znajdujących potwierdzenie słownikowe lub ich pozbawione²³), bądź są już derywowane na poziomie onomastycznym, od podstaw rzeczownikowych lub przymiotniko-

¹⁹ Pominięto regionalny wariant *choina*, podobnie nieuwzględniano odmian leksykalnych nazw innych drzew.

²⁰ Związek ten – w małym stopniu możliwy, zob. na s. 91-92 – nie będzie dalej każdorazowo sygnalizowany przy innych nazwach fizjograficznych z tym pierwiastkiem, w odróżnieniu od toponimów z innymi homonicznymi podstawami sygnalizowanymi w tekście głównym.

²¹ F. Sławiński, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I, Kraków 1952-1956, s. 140-141; *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławiński, t. IV, Wrocław 1981, s. 184; W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 111.

²² Nazwy osobowe odarboralne poświadczone filologicznie są podawane na podstawie: *Słownik nazwisk współcześnie używanych w Polsce*, wyd. K. Rymut, t. I-X, Kraków 1992-1994.

²³ Podstawy apelatywne poświadczone filologicznie są podawane na podstawie: L. Wajda - Adamaczykowa, *Polskie nazwy drzew*, Wrocław 1989.

wych (z sufiksami substantywizującymi), dostosowując się do odpowiednich wzorców apelatywnych lub utrwalonych już modeli toponimicznych. Wtedy tworzą typ nazw sekundarnych. W praktyce bezwzględne oddzielenie jednych i drugich, jak to się zwykle czyni w studiach toponimicznych zgodnie z sugestią zgłoszoną dawno przez S. Rosponda²⁴, jest trudne do przeprowadzenia. Zatem bezpieczniejsze w analizach słowotwórczych badanego materiału toponimicznego będzie operowanie pojęciem typu morfologiczno-semantycznego bez każdorazowego ustalania rodzaju podstawy i co za tym idzie – sposobu derywacji.

Takimi charakterystycznymi modelami nazewniczymi dla toponimii odarboralnej są kolektywa na:

-i(-y)na: *Brzezina, Buczyna, Dębina, Dębrzyna, Grabina, Jasienina, Lipina, Olszyna, Osina, Soślina* < *Sośnina (?), *Sośnina, Wierzbina*; w liczbie mnogiej – *Brzeziny, Buczyny, Dębiny*, kres. *Dubiny, Grabiny, Lipiny, Olszyny, Osiny, Sośliny* < *Sośniny (?), *Sośniny, Wierzbiny*; od form deminutywnych – *Dębczyna, Grabczyna, Osiczyna*; w liczbie mnogiej – *Brzeszczyny, Dębczyny, Grabczyny, Osiczyny*;

-owina: *Bukowina, Dębowina, Grabowina, Lipowina*; w liczbie mnogiej – *Grabowiny*;

-'e < **-bje* (gen. *-a*): *Brzezcie, Brzozie, Bucze, Dąbie, Dębie, Grabie, Jasienie, Lipie, Olsze, Osie, Sośnie, Wierzbie*; od form deminutywnych: *Brzeszczce, Dąbcze, Dębcze, Oleszcze, Osicze*;

-'a < **-bja* (gen. *-i(-y)*): *Brzezia, Dębrza, Grabia, Olsza, Sośnia*; od formy deminutywnej – *Dębcza*; w liczbie mnogiej – *Olsze* (gen. *Olszów*).

Zapewne formami wtórnymi do powyższych modeli są: żeńska nazwa *Olsz* (gen. *Olszy*) w stosunku do żeńskiej *Olsza, męska *Bucz* (gen. *Bucza*) w stosunku do niejkiej *Bucze oraz męska *Grab* (gen. *Grabia*) w stosunku do niejkiej *Grabie.

Inne kolektywa to formy na:

-owia: *Osowia*;

-o(-ó)wie: *Brzozowie, Bukowie, Dąbrowie, Dębowie, Grabowie, Osowie, Osówie*;

-icze (gen. *-a*) < *ik-bje (z deminutywnym **ik-*)²⁵: *Dębicze, Lipicze*.

Zbiorowymi nazwami są również formy na:

²⁴ *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Wrocław 1957.

²⁵ F. Sławiński, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, w: *Słownik prasłowiański*, t. I, Wrocław 1974, s. 102.

-yzna < -izna: *Dębiszczyzna* (sugerująca podstawę *dębisko ‘duży dąb’);
 -owizna: *Bukowizna, Dębowizna, Wierzbowizna*; od podstaw deminutywnych – *Buczkwizna, Dąbkowizna*.

Niejednoznaczność interpretację słowotwórczą, a zatem i semantyczną mają nazwy na:

-(ow)(-ew)szczyzna: *Buczkwoszczyzna, Dębszczyzna*, kres. *Dobasiewszczyzna, Grabszczyzna, Grabowszczyzna*, które mogą być: a) posesywami tworzonymi za pomocą sufiksu -yzna < -izna od nazwisk na -ski: *Buczkowski, Dębski, *Dubasiewski, Grabski*²⁶, nawiązującymi do odarboralnych nazw miejscowych typu **Buczek, *Buczki, *Buczków, *Dąb, *Dęby, *Dubas(y)*²⁷, **Grab(y), *Grabów* bądź do odpowiednich podstaw apelatywnych: *buczek, dąb, dubas* ‘coś wydrążonego w pniu dębowym, zazwyczaj łódź, czółno, koryto’, ‘coś zrobionego z drzewa dębowego, np. wielki nóż’, przen. ‘tępy głupi człowiek’²⁸, co może ze względu na genetyczny związek tego przedmiotu z dębem sugerować pierwotne znaczenie tego apelatywu jako ‘wydrążonego, starego dębu’ (por. błrus. *dubasišča* ‘dębowy las’²⁹), *grab*; b) toponimami fizjograficznymi tworzonymi od wskazanych nazw drzew z wyabstrahowanym na drodze perintegracji i absorpcji morfologicznej formantem złożonym -(ow)(-ew)szczyzna³⁰.

Charakterystyce miejsca ze względu na obecność w nim pojedynczego drzewa lub skupisk drzew służą podane niżej jeszcze inne typy singularne. Te same modele w liczbie mnogiej mogą kryć w sobie również nazwy etniczne, które charakteryzują mieszkańców danego miejsca ze względu na rodzaj jego zadrzewienia, albo miana patronimiczne lub familijne tworzone od odarboralnych antroponimów. Są to onimy na:

²⁶ Poświadczony filologicznie nazwy osobowe odmiejscowe są podawane na podstawie *Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych*.

²⁷ Poświadczony filologicznie osnowy toponimiczne są podawane na podstawie *Wykazu urzędowych nazw miejscowości*. Najczęściej miana te są zaopatrzone w gwiazdkę. Brak gwiazdki przy niektórych z nich oznacza, że w świetle tego źródła daje się ustalić związek genetyczny między tą jedną nazwą miejscową a inną. Służą temu dane na temat zależności administracyjnej danej młodszej osady od innej nadrzędnej gminnej, pocztowej czy miejscowości ze stacją kolejową.

²⁸ *Słownik prasłowiański*, t. IV, Wrocław 1981, s. 171.

²⁹ Tamże, s. 172. Obecność formy *dubas* na gruncie polskim z nieoczekiwanym *u* zamiast *q* „z pewnością pod wpływem etymologii ludowej w nawiązaniu do *dlubać*, por. wyjątkowe, XV-XVI w. *dlubas, -sa* ‘rodzaj łodzi towarowej’” (tamże s. 171).

³⁰ Por. H. S a f a r e w i c z o w a, *Nazwy miejscowe typu Mroczkowizna, Klimontowszczyzna*, Wrocław 1956, s. 212.

-ec: *Dębiec, Grabiec, Jasieniec, Jasiniec* < **Jasieniec, Lipiec, Wierzbiec*; w liczbie mnogiej – *Brzeście* (możliwy także związek z *brzeg*), *Brzeźce, Brzuście, Dębce, Grabce, Lipce*;

-o(-ó)wiec lub -ewiec: *Brzezowiec, Brzozowiec, Bukowiec, Bukówiec, Dębowiec, Dębówiec, Dąbrowiec, Grabowiec, Grabówiec, Jesionowiec, Lipowiec, Lipówiec, Olchowiec, Olszewiec, Olszowiec, Osowiec, Osówiec* (Kmiecy i Szlachecki), *Sosnowiec, Wierzbowiec, Wierzbówiec*; w liczbie mnogiej – *Bukowce, Dębowce, Grabowce, Olchowce, Olszewce, Osowce*;

-i(-y)niec: *Brzeziniac, Buczyniec, Dębiniec, Lipiniac, Olszyniec, Osiniac, Wierzbiniac*;

-eniec (z niewłaściwą wokalizacją jeru ɔ lub wtórne do -iniec): *Dębieniec, Grabieniec, Lipieniec*;

-i(-y)ca: *Brzezica, Bukwica, Dębica*, kres. *Dubica, Grabica, Jasienica, Lipica, Olszyca, Sośnica, Wierzbica*; w liczbie mnogiej – *Brzezice, Dębice, Grabice, Lipice, Oleszyce, Sośnice, Osice, Wierzbice*;

-owica: *Brzozowica, Bukowica, Dąbrowica, Dębowica, Grabowica, Lipowica, Sosnowica*; w liczbie mnogiej – *Brzozowice, Bukowice, Dąbrowice, Dębowice, Grabowice, Olszewice, Olszowice, Osowice, Ossowice* < **Oso-wice, Sosnowice*; od podstaw deminutywnych – *Buczkwice, Dąbkwice*, kres. *Werbkwice*;

-nica lub -enica (z niewłaściwie zwokalizowanym jerem ɔ): kres. *Bereźnica* (możliwy także związek z *brzeg*, rus. *bereg(-h)*), *Brzeźnica, Dębienica, Dębница*, kres. *Dubnica* (Kurpiowska), *Grabnica, Lipienica, Lipnica, Oleśnica* < **Olesznica, Olszenica, Ośnica, Wierzbica*; w liczbie mnogiej – *Grabienice, Lipienice, Lipnice, Wierzbnice*;

-anica: *Olszanica*;

-o(-e)wnica: *Bukownica, Grabownica, Olszewnica, Olszownica*;

-nia: kres. *Wilsznia* (> *Olszanka*³¹);

-ownia: *Grabownia*;

-eń: *Dębień*;

-'ak: *Brzeziak, Brzoziak, Buczak, Olszak, Sośniak*; od podstaw deminutywnych – *Dębczak, Grabczak*; w liczbie mnogiej – *Brzeziaki, Dębiaki, Olszaki*;

-ak: *Brzezak*;

-niak: *Brzeźniak, Dębniak, Grabniak, Lipniak, Oleśniak* < **Oleszniak, Ośniak*; w liczbie mnogiej – *Brzeźniaki, Dębniaki, Lipniaki*;

³¹ Zmiana dokonana w 1977 r. (Wykaz urzędowych nazw miejscowości, t. III, s. 824).

-iniak: *Brzeziniak, Osiniak*; w liczbie mnogiej – *Osiniaki*;

-nik: *Brzeźnik* (możliwy także związek z *brzeg*), *Bucznik* (możliwy także związek z *buczeć*), *Dębnik*, kres. *Dubnik, Grabnik, Lipnik, Oleśnik* < **Olesznik, Wierzbnik*; od podstawy deminutywnej – *Grabecznik*; w liczbie mnogiej – *Buczniki* (możliwy także związek z *buczeć*), *Dębniaki, Jasienniki, Lipniki, Oleśniki* < **Oleszniki, Ośniki*;

-owik: *Dębowik, Sosnowik*;

-ynik < -inik: *Olszynik*;

-o(-e)wnik: *Bukownik, Olszewnik*; w liczbie mnogiej – *Olchowniki*;

-icz: *Dębicz*, kres. *Dubicz, Grabicz, Lipicz*. Niewykluczony jest wtórny charakter niektórych tych nazw w stosunku do kolektywnego *-icze* (por. *Zagórz* < *Zagórze*);

-qż: *Grabiąż* > *Stary Grabiąż* (możliwy także związek z *grabić, grabać*), nazwa o formie wtórnej do *Grabunieć*³².

Wśród wskazanych wyżej typów nazw na *-ec, -ica, -ak*, tworzonych od podstaw rzeczownikowych zgodnych z rodzajem gramatycznym derywatu, mogą się kryć historyczne deminutywa: *Dębiec* ‘dąbek’, *Dębce* ‘dąbki’, *Lipica* ‘lipka’, *Lipice* ‘lipki’, *Buczak* ‘buczek’, *Dębczak* ‘dąbek’, *Grabczak* ‘grabek’ (dwa ostatnie z podwójnym wykładnikiem deminutywności)³³.

Do mian, wskazujących na miejsca po skupisku drzew (nomina loci) lub na duże drzewa (augmentatywa), należy typ na:

-isko, w liczbie mnogiej -iska: *Grabiska*.

Nacechowania emocjonalnego, być może w związku z wielkością, kształtem drzewa lub drzew, można się doszukiwać w rzadkich formacjach z sufiksalnym *-ch-, -l-, -s-, -cz-* obecnym już w apelatywnej podstawie toponimu lub dopiero w derywacie toponimicznym. Mogą to być nazwy fizjograficzne typu:

-ycha < -icha: *Buczycha*; od podstawy deminutywnej: *Grabczycha*³⁴;

-al: *Grabal* (por. augmentatywa *nochal* ‘wielki nos’, częściej w ekspresywnych określeniach ludzi typu *wąsal, nogal*³⁵); w liczbie mnogiej – *Dąbale*;

³² E. Jakus-Borkowa, *Polskie nazwy miejscowości z -ż- w części wygłosowej*, „Onomastica” 46(2001), s. 91.

³³ Formy *dębczak, dębiec* są notowane w gwarach, niekoniecznie już w znaczeniu deminutywnym (Wajda-Adamczykowa, *Polskie nazwy drzew*, s. 24, 27).

³⁴ Por. M. Kondratiuk, *Toponimiczny formant -icha w gwarach polsko-białoruskiego pogranicza*, w: *W kręgu kultury białoruskiej*, red. W. Piłat, Olsztyn 1994, s. 169-184.

³⁵ S. Łoś, *Gramatyka polska, cz. 2: Słowotwórstwo*, Lwów 1925, s. 47; Sławiński, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, t. I, s. 108.

-as: kres. *Dubas* (od *dubas* jw. w *Dubasiewszczyzna*)³⁶;

-acz: *Grabacz* (możliwy także związek z *grabić*, *grabać*; derywat w znaczeniu czynnościowym dla oznaczenia na przykład bystrej rzeki, por. *patrzacz*, *pytacz*³⁷);

-ocz: *Dąbrocz* (por. ekspresywne gw. *żarłocz* ‘żarłok’³⁸).

Forma liczby mnogiej *Dąbale* dopuszcza jej interpretację jako nazwy familijnej od n. o. *Dąbal* lub etnicznej dla oznaczenia mieszkańców miejsca dębowego, z przezwiskowym sufiksem *-l* (por. *Moskal*, *góral*³⁹).

Ze względu na morfologiczny typ podstawy nazwami ponowionymi, pierwotnie hydronimami, mogły być formy na:

-awa: *Dubrawa* (w Radomskim, z zaskakującym *u* na tym terenie⁴⁰), *Olchawa* (por. *Łukawa*, *Morawa*, *Tarnawa*⁴¹).

Nazwami homonicznymi są toponimy z różnofunkcyjnymi sufiksami *-ek*, *-ka*, *-ko*, a w liczbie mnogiej w stosunku do form męskich i żeńskich: *-ki*. Przyrostki te mogą pełnić strukturalną rolę substancywizującą podstawy przymiotnikowe z sufiksальnym *-o(-e)w-*, *-i(-y)n-*, *-n-* bądź funkcję deminutywną w stosunku do rzeczownikowej podstawy apelatywnej lub toponimicznej o różnej strukturze morfologicznej. W pierwszym i drugim wypadku są to nazwy fizjograficzne, w trzecim relacyjne (deminutywne)⁴², wskazujące na późniejszą, zatem początkowo mniejszą osadę wobec jakiejś większej miejscowości macierzystej. Sufiksy te, urzeczownikowiając podstawy przymiotnikowe na *-ow-*, *-in-*, mogą tworzyć w liczbie pojedynczej również nazwy dzierżawcze od antroponimów z bazą odarboralną (por. n. o. typu, *Dąb*, *Brzoza*, *Bereza*, *Grab*, *Grabiec*). Potem toponimy te – jak wszelkie inne –

³⁶ Nazwa ta kojarzona jest ze stp. podstawą *dubas*, *dłubas* ‘niewielki statek rzeczny pochodzący przeważnie z województw ruskich’ (*Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, red. K. Rymut, t. II, Kraków 1997, s. 448). Niejasna jest jednak przy takim znaczeniu osnowy motywacja semantyczna toponimu.

³⁷ Ł o ś, *Gramatyka polska*, cz. 2, s. 64.

³⁸ S ł a w s k i, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, t. I, s. 103.

³⁹ Ł o ś, *Gramatyka polska*, cz. 2, s. 47.

⁴⁰ Nazwa ma późną XX-wieczną metrykę, jest notowana także jako *Dubrowa* 1967 (*Nazwy miejscowe Polski*, t. II, s. 452).

⁴¹ Ł o ś, *Gramatyka polska*, cz. 2, s. 20.

⁴² H. B o r e k, *Nazwy relacyjne w toponimii*, w: *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Księga referatów*, red. K. Zierhoffer, Poznań 1988, s. 43-51; R z e t e l s k a - F e l e s z k o, *Nazwy miejscowe*, w: *Polskie nazwy własne*, s. 196-199.

mogły być wtórnie pluralizowane (por. na przykład w Zakopanem: *Krupówki* < *Krupówka*, *Chramcówki* < *Chramcówka*)⁴³.

Takim pojemnymi wzorcami są nazwy na:

-ó(-e)wek: *Brzozówek*, *Bukówek*, *Dąbrówek*, *Grabówek*, *Olszewek*, *Osówek*, *Sosnówek*, *Wierzbówek*;

-ó(-e)wka: kres. *Berezówka*, *Brzezówka*, *Brzozówka*, *Brzózówka*, *Bukówka*, *Dąbrówka*, *Grabówka*, *Jasionówka*, *Jesionówka*, *Lipówka*, *Olechówka* (z niewłaściwie zwokalizowanym jerem ь, możliwy także związek z n. o. *Olech* : *A(-O)leksander*⁴⁴), *Olchówka*, *Olszewka*, *Olszówka*, *Osówka*, *Ossówka* < *Osówka, *Sosnówka*, *Wierzbówka*; od podstaw deminutywnych – *Buczówka*, *Jesionkówka*, *Lipkówka*, *Osikówka*; od innych podstaw morfologicznie rozwiniętych (kryjących w sobie notowane i nienotowane podstawy apelatywne, nazwy miejscowe lub osobowe) – *Brzezinówka*, *Brzeźniówka*, *Buczakówka*, *Grabcówka*, *Lipcówka*, *Osicówka*, *Sośniakówka*, *Wierzbanówka*, *Wierzbeczkówka*.

Być może ze względu na typ morfologiczny do podstawy hydronimicznej lub nazwy osobowej nawiązuje *Olchawówka* (od n. w. *Olchawa, por. *Dubrawa*, *Morawa*⁴⁵ lub od n. o. *Olchawa*).

Jednoznacznie dzierżawcze ze względu na wyłącznie antroponimiczny typ podstawy są w powyższym wzorcu miana: *Bukówka* (od *Bukła, *Bukieł), *Graboniówka* (od *Graboń*, gdzie możliwy także związek z *grabić*, *grabać*).

Inne typy homoniczne to:

-ó(-e)wki (forma pluralna dla rodzaju męskiego i żeńskiego): *Brzozówki*, *Bukówki*, *Dąbrówki*, *Dębówki*, *Grabówki*, *Lipówki*, *Olszewki*, *Olszówki*, *Sosnówki*, łemk. *Werbówki*; od podstawy deminutywnej – *Osikówki*.

Wariant nijaki omawianego modelu realizuje się jako typ na:

-ó(-e)wko: *Brzozówko*, *Bukówko*, *Dębówko*, *Grabówko*, *Olszewko*, *Osówko*, *Sosnówko*;

Inne nazwy z sufiksalnym -k- występują jako modele na:

-anek lub -onek (ze ścieśnionym *o* < *a*): *Dębionek*, *Olszanek*;

⁴³ Por. J. Bał, „Niemotywowane” pluralis niektórych nazw terenowych, „Onomastica” 8(1963), s. 171-194; A. Bańkowski, *Zmiany morfemiczne w toponimii polskiej*, Wrocław 1982, s. 48-52.

⁴⁴ Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego poświadczone filologicznie są podawane na podstawie: M. Małec, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994.

⁴⁵ Łoś, *Gramatyka polska*, cz. 2, s. 20

-anka lub -onka (ze ścieśnionym *o < a*): w liczbie pojedynczej – *Brzezianka, Dębianka, Dębionka, Grabianka, Grabionka, Lipianka, Lipionka, Olszanka*; od podstawy rzeczownikowej morfologicznie rozwiniętej – *Sośniczanka*;

-anki (forma pluralna dla rodzaju męskiego i żeńskiego): *Dębianki, Lipianki, Olszanki, Wierzbianki*;

-enka: *Bukienka* (z niespalatalizowanym pierwszym *k*), kres. *Dubienka*;

-enki (forma pluralna dla rodzaju męskiego i żeńskiego): *Lipienki*;

-enko: *Brzezienko (Rościszewskie), Dębienko, Grabienko*;

-i(-y)nek: *Buczynek* (możliwy także związek z *buczeć*), kres. *Dubinek, Lipinek, Olesinek < *Oleszynek* (z niewłaściwie zwokalizowanym jerem *ь* oraz adideacją do *leśny*), *Wierzbinek*; z bazowym rzeczownikiem florystycznym deminutywnym – *Lipczynek*;

-iszki (pol.-lit.): *Wierzbiszki* (w Suwalskiem)⁴⁶.

Na szczególną uwagę zasługuje wariant żeński -inka, gdyż kryje on w sobie homonimiczne sufiksalne -in-, nawiązujące do podstawy przymiotnikowej -ina lub takiej samej rzeczownikowej, wyznacznika nazw kolektywnych typu *brzezina, dębina*. Przedstawione dalej nazwy na -inka mogą zawierać formant -ka substancywizujący te pierwsze leksemy lub deminutywizujący te drugie (co zdaje się tu być typem dominującym):

-i(-y)nka: *Brzezinka, Buczynka, Dębinka, Lipinka, Grabinka, Olszynka, Sośninka*.

Odpowiednikiem nijakim jest model na:

-inko: *Brzezinko* (w Toruńskim, por. dalej *Brzezinko* w Piłskim);

-i(-y)nki (forma pluralna dla rodzaju męskiego i żeńskiego): *Brzezinki, Dębinki, Lipinki, Olszynki, Osinki*.

Jednoznaczną funkcję formantu deminutywnego -ka ma w toponimach w liczbie pojedynczej *Bukowinka*, w liczbie mnogiej – *Bukowinki*, utworzonych od rzeczownika kolektywnego *bukowina* bądź od pochodnej od tej podstawy nazwy miejscowej *Bukowina.

Podobnej funkcji deminutywnej należy dopatrywać się w nazwach na -ek, -ka, -ko, w liczbie mnogiej -ki, zwłaszcza o toponimicznych rzeczownikowych podstawach morfologicznie rozwiniętych. Chodzi tu o formy na:

-ek: *Dębiczek* (od *Dębicz*), *Grabinek* (od *Grabin*), *Lipniczek* (od *Lipnik*), *Jasinek* (od *Jasin*), *Lipieniek* (od *Lipień), *Grabiążek* (od *Grabiąż*) (możliwy także związek z *grabić, grabać*), *Osóweczek* (od *Osówek*);

⁴⁶ Por. J. Safarewicz, *Polskie nazwy miejscowe na -iszki*, „Język Polski” 62(1982), s. 98-101.

-ka: *Brzeźniczka* (od *Brzeźnica) (możliwy także związek z *brzeg*), *Bukowiczka* (od *Bukowica), *Dębniczka* (od *Dębnica), *Jasionóweczka* (do *Jasionówka*), *Lipniczka* (od *Lipnica), *Oleśniczka* (od *Oleśnica < *Olesznica), *Oska* (od *Osa < *Ossa*), *Sośniczka* (od *Sośnica*);

-ko: *Ośniszczewko* (od *Ośniszczewo*);

-ki (forma pluralna dla rodzaju męskiego i żeńskiego): *Brzeszczki* (*Duże*) (od *Brzeski < *Brzezki), *Brzeziczki* (od *Brzezice), *Dębowiczki* (od *Dębowice*), *Dębniatki* (od *Dębniały), kres. *Dubeninki* (od **Dub(e)niny*), *Grabaczki* (od *Grabacze), *Grabiczki* (od *Grabice) (w obu ostatnich nazwach możliwy także związek z *grabić*, *grabać*), *Lipniczki* (od *Lipnice), *Wierzbiczki* (od *Wierzbice*).

W roli zdrabniającej może być wykorzystany sufix -ko z poprzedzającym sufiksalnym -in-, co daje formant:

-inko: *Brzezinko* (w Piłskiem, wyniku derywacji dezintegralnej od *Brzeźno*).

Funkcję formantu deminutywnego może pełnić także sufix:

-i(-y)k: *Grabowczyk* (od *Grabowiec*), *Jasieńczyk* (od *Jasieniec).

W roli formantu substancywizującego podstawę przymiotnikową na -a może wystąpić:

-ka: *Grabka* (od *graba, możliwy także związek z *grabić*, *grabać*), *Jasionka* (od *jasiona), *Jesionka* (od *jesion).

Interpretację jako nazwy zbiorowości, w tym etniczne lub patronimiczne, mają toponimy na:

-ice: *Olszyce* > *Olszyc*⁴⁷, kres. *Werbkowice*, *Wierzbice*;

kres. -icze (pol. *ice*) < *-itj-: *Dubicze*;

kres. -owicze: *Olchowicze*, *Osowicze*.

Patronimikami są toponimy na:

-ice: od podstaw antroponimicznych utworzonych od nazwy drzewa – *Graboszyce*, *Grabiszyce* (od *Grabosz*, *Grabocha, *Grabisz*, *Grabicha*, gdzie możliwy także związek z *grabić*, *grabać*), *Wierzbicice* (od *Wierzbęta*), *Wierzbocice* (od *Wierzbota);

-owice: *Wierzbątowice* < *Wierzbętowice (od *Wierzbęta*).

Do nazw rodowych mogą należeć formy o podstawie antroponimicznej z sufiksalnym -l-, -g- oraz -s- < -sz-, realizujące się jako derywaty fleksyjne na:

-e (gen. -ów): kres. *Duble* (gen. *Dublów*) (od n. o. *Dubel*, *Dubla*);

-y: *Dubisy* (w Kaliskiem, od n. o. *Dubis* < *Dubisz (?), z u jw.).

⁴⁷ U. B i j a k, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego*, Kraków 2001, s. 144.

Ta sama jednak nazwa *Duble* może kryć w sobie podstawę apelatywną: kres. **dubel* (pol. *dębel* ‘kij dębowy’⁴⁸), wtedy zapewne dla oznaczenia małego dębu, por. stp. *dębiec* ‘kij dębowy’ i ‘młody dąb’⁴⁹.

Nazwami etnicznymi ze względu na domniemaną podstawę toponimiczną lub apelatywną, oznaczającą mieszkańców miejsca odpowiednio zadrzewionego lub z niego przybyłego, są formy na:

-’any: *Bukowiany* (od *buki* lub **Buków*, **Bukowa(-o)*), *Dębiany* (od *dęby* lub **Dęby*), kres. *Dublany* (od *duby* lub **Duby*)⁵⁰, *Lipiany* (od *lipy* lub **Lipy*); *Lipszczany* (od *Lipsk*), *Olszany* (od *olsza*, *olchy* lub **Olsza*, **Olchy*); *Sośniczany* (od dem. **sośnice* lub **Sośnica*), *Wierzbiczany* (od dem. **wierz-bice* lub **Wierzbica*);

-ice: *Lipowczyce* (od **lipowiec*, por. *jałowiec*, lub **Lipowiec*);

-o(-e)wice: *Dębniewice* (od **Dębnia*, **Dębień*), *Olszamowice* (!), zapewne zamiast **Olszanowice* (od **Olszany*), *Sośnicowice* (od dem. **sośnice* lub **Sośnica*);

-ańce: *Olszańce* (od *olsza*, *olchy* lub **Olsza*, **Olchy*) lub z suf. *-ec* od **Olszany*⁵¹.

Do grupy nazw zawodowych lub etnicznych może należeć forma na:

-’arze: *Dębiarze*, dla oznaczenia mieszkańców trudniących się garbarstwem (od *dębiarz* ‘garbarz’⁵²) albo mieszkańców miejsca dębnego (por. *doliniarz*, *wyspiarz*⁵³).

⁴⁸ Formę *dębel* (bez podania jednak szczegółowego znaczenia) jako poświadczoną w polskiej leksykografii podaje Kwaśniewska-Mżyk (*Wyraz dąb*, s. 81), która nie znajduje jednak potwierdzenia tego apelatywu w toponimii. *Dębel* jest odnotowany w tzw. Słowniku warszawskim w szeregu leksemów *dębak*, *dębowiec*, *dubiec* ‘kij dębowy’ (*Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I, Warszawa 1900, s. 452).

⁴⁹ *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. II, Warszawa 1956, s. 48.

⁵⁰ „Możliwe też jest bałt. pochodzenie n., od lit. n. os. *Dublys*, *Dublis* od *dublys* ‘ktoś z wielkim brzuchem’ [...], z suf. *-enai* lub *-onys*, spolonizowanym jako *-’any*” (*Nazwy miejscowe Polski*, t. II, s. 451).

⁵¹ W. T a s z y c k i, *Rzekomo patronimiczne nazwy miejscowe (Znaczenie przyrostka -ic)*, „Język Polski” 21(1936), s. 32-42; B. L i n d e r t, *Przyrostki tworzące nazwy mieszkańców na terenie województwa lubelskiego*, „Onomastica” 8(1963), s. 313-327; M. S u l i s z, *Budowa słowotwórcza nazw etnicznych w języku polskim (formacje z przyrostkiem -’anin, -ak // -’ak, -czyk, -’ec, -ik // -yk, -in // -yn)*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 7(1969), s. 287-341; D. P o d l a w s k a, *Nazwy etniczne z sufiksami -any, -ice na terenie Polski*, „Onomastica” 17(1972), s. 65-82.

⁵² *Słownik języka polskiego* [tzw. warszawski], t. I, s. 452.

Nazwy przymiotnikowe i złożenia przymiotnikowo-rzeczownikowe

Drugi poza formami rzeczownikowymi strukturalny typ toponimów odarboralnych stanowią formy przymiotnikowe. Ich rodzaj: męski, żeński i nijaki w liczbie pojedynczej oraz rzeczowy w liczbie mnogiej, jest warunkowany rodzajem członu określanego – najczęściej eliptycznego przy starszych nazwach prostych, zachowanego niekiedy przy formach przymiotnych złożonych. Nazwy proste bez członu określanego mogą się realizować od początku według wykształconego na danym terytorium wzorca toponimicznego, już bez motywacji zależnej od rzeczownikowego członu określanego.

Są wśród adiektywnych form stare formacje o najprostszej strukturze słowotwórczej z końcówką rodzajową jako wyznacznikiem typu morfologicznego, a więc derywaty fleksyjne w liczbie pojedynczej, zróżnicowane rodzajowo, w odmianie prostej (rzeczownikowej) i złożonej (zaimkowej), o znaczeniu fizjograficznym:

-o (gen. -u): *Brzoz*;

-a (gen. -y): *Brzoza, Brzuza, Buk, Dęba, Graba, Jasiona, Jesiona*;

-o: *Sosno* (gen. -a);

-e (gen. -ego): *Brzoze, Brzuze, Bukie, Dębe, Lipe, Ose, Osse* < *Ose.

Poza tym typem dominują formy przymiotnikowe morfologicznie rozwinięte, zróżnicowane co do rodzaju – miętko- i twar-dotematowe, w odmianie rzeczownikowej i zaimkowej. Są to fizjografika na:

-i < *-*bjb*: *Brzozi, Sośni*; w nazwie złożonej, w liczbie mnogiej – *Lipie Laski*;

-*'a* < *-*bjja* (gen. -ej): w nazwach złożonych – *Brzezia Łąka, Dębia Góra, Lipia Góra, Osia Góra*; w liczbie mnogiej – *Brzezcie Łąki, Lipie Góry*;

-*'e* < *-*bjje* (gen. -*'ego*): *Lipie*;

-ny: w nazwie złożonej – *Lipny Bór*;

-na (gen. -y): *Jasienna, Jasionna, Jesionna, Oleszna*;

-na (gen. -ej): *Brzezna, Dębna, Grabna, Jasienna, Jasionna, Jesionna, Lipna, Wierzbna*; w nazwach złożonych – *Lipna Wola*; od podstawy rzeczownikowej morfologicznie rozwiniętej – *Brzezina Góra*; w liczbie mnogiej – *Lipne Niwy*;

-owna (gen. -ej): *Bukowna*;

-no: w liczbie pojedynczej – *Brzezno, Brzeźno* (możliwy także związek z *brzeg*), *Dębno*, kres. *Dubno*, *Grabno, Jasionno, Lipno, Olesno* (ze zma-

⁵³ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa 1998, s. 437.

wanym *s*) < *Oleszno, *Oleśno* < *Oleszno (adideacja do *leśny*), *Oleszno*, *Ośno*, *Wierzbno*; od podstawy deminutywnej – kres. *Dubeczno*; od innych podstaw morfologicznie rozwiniętych – kres. *Dubaśno* (od *dubas* jw. w *Dubasiewszczyzna*)⁵⁴; w liczbie mnogiej – *Lipna* (gen. *Lipien*);

-*o(-ó)wno*: *Bukowno*, *Bukówno*, *Dąbrowno*, *Dąbrówno*, *Grabowno*, *Grabówno*, *Osowno*, *Ossówno* < *Osowno;

-*ne* (gen. -*ego*): łem. *Dubne*, *Jesionne*;

-*'ana* (gen. -*y*): *Buczana* (możliwy także związek z *buczeć*), *Olszana*.

Czasem są to formacje miękkotematowe na:

-*nio* (gen. -*'a*): *Brzeźnio* (możliwy także związek z *brzeg*);

-*nie* (gen. -*'ego*): *Brzeźnie* (jw.).

Popularny jest model toponimów z sufiksem -*ow-*, -*in-*, który, tworząc głównie fizjografika, może mieścić w sobie również nazwy dzierżawcze pochodne od podstaw antroponicznych bazujących na nazwach drzew. Są to modele na:

-*ó(-e)w*: *Berezów* (w Kieleckiem, z zaskakującym pełnogłosem, co sugeruje podstawę antroponiczną *Bereza*, z obcą cechą importowaną), *Brzozów*, *Buków*, *Dębów*, kres. *Dubów*, *Grabów*, *Jasionów*, *Olchów*, *Olszew*, *Olszów*, *Osów*, *Ossów* < *Osów, *Sosnow*; od podstaw deminutywnych – *Buczaków*, *Dąbków*, *Grabków*, *Lipków*, *Osików*: od innych podstaw morfologicznie rozwiniętych – *Brzezinów*, *Buczynów*, *Osinów* (*Dolny*); od podstaw wyłącznie antroponicznych – *Grabianów* (od *Grabian*), *Grabiszew* (od *Grabisz*), *Grabostów* (od **Grabost(a)*) (we wszystkich trzech toponimach możliwy związek podstawy antroponicznej z *grabić*, *grabać*);

-*owy*: *Dębowy*: w nazwach złożonych – *Brzozowy Kąt*, *Brzozowy Ług*, *Brzozowy Most*, *Brzozowy Mostek*, *Bukowy Las*, *Bukowy Potok*, *Dębowy Gaj*, *Dębowy Las*, *Dębowy Gród*, *Grabowy Las*, *Las Dębowy*, *Lipowy Dwór*, *Lipowy Las*, *Lipowy Most*, *Olchowy Pniak*, *Olszowy Kierz*, *Sosnowy Brzeg*, *Sosnowy Grunt*; w liczbie mnogiej – *Brzozowe Grądy*, *Dębowe Domy*;

-*owa* (gen. -*y*): *Bukowa* (*Mała* i *Wielka*), *Dąbrowa*, *Dębowa*, *Grabowa*, *Lipowa*, *Olchowa*, *Olszowa*, *Osowa*; w liczbie mnogiej – *Dąbrowy*;

-*owa* (gen. -*ej*): *Brzezowa*, *Brzozowa*, *Bukowa*, *Dębowa*, *Grabowa*, *Jasionowa*, *Lipowa*, *Olchowa*, *Olszowa*, *Osowa*, *Sosnowa*, *Wierzbowa*; od podstaw deminutywnych – *Buczkowa*, *Dąbkowa*, *Jasionkowa*, *Lipkowa*; od podstaw rzeczownikowych morfologicznie rozwiniętych – *Olszówkowa*, *Wierzbanowa*;

⁵⁴ H. Borek (*Zachodniostowiańskie nazwy toponimiczne z formantem -ьп-*, Wrocław 1968, s. 51) w tej nazwie nie widzi bezpośredniego związku z nazwą drzewa.

w nazwach złożonych – *Brzozowa Gać, Brzozowa Góra, Brzozowa Smuga, Brzozowa Wólka, Bukowa Góra, Dębowa Góra, Dębowa Karczma, Dębowa Kłoda, Dębowa Łąka, Dębowa Łęka, Grabowa Buchta, Grabowa Góra, Jasinowa Kłoda, Jasionowa Dolina, Lipowa Wola, Olchowa Kładka, Olszowa Wola, Osowa Góra, Osowa Sień, Sosnowa Wola*; od podstawy morfologicznie rozwiniętej (może deminutywnej) – *Osicowa Góra*; w liczbie mnogiej – *Bukowe Budy, Sosnowe Chałupy*;

-o(-e)wo: *Brzezowo, Brzozowo, Bukowo, Dąbrowo, Dębowo*, kres. *Dubowo, Grabowo, Jasionowo, Jesionowo, Olchowo, Olszewo, Olszowo, Osowo, Sosnowo, Wierzbowo*; od podstaw deminutywnych – *Buczkowo, Dąbkowo, Grabkowo, Lipkowo, Oleszkowo* (z niewłaściwie zwokalizowanym jerem *ɛ*, możliwa także podstawa antroponimiczna *Oleszko* : *A(-O)leksander*), *Osikowo, Sosenkowo*; od innych podstaw morfologicznie złożonych – *Olszanowo, Ośniszczewo* (co zakłada podstawę *ośniszcze z grupy nominów loci ze starym formantem *-iszcze*); od podstaw wyłącznie antroponimicznych – *Bukołowo* (od **Bukoł, Bukoła*), *Dębtowo* (od **Dębeł(-to)*), *Grabianowo* (od *Grabian*), *Graboszewo* (od *Grabosz*) (w dwóch ostatnich nazwach możliwa podstawa antroponimiczna od *grabić, grabać*);

-owe (gen. *-ego*): *Bukowe, Dębowe, Grabowe, Lipowe, Olszowe, Osowe, Sosnowe*; od podstawy morfologicznie rozwiniętej – *Brzezinkowe*; w nazwach złożonych – *Bukowe Pole, Dębowe Pole, Lipowe Pole, Sosnowe Bagno, Wierzbowe Miasto*; w liczbie mnogiej – *Brzozowe Błota, Olszowe Błota*;

-owe (gen. *-ych*) (forma pluralna dla wszystkich trzech rodzajów): *Dębowe, Olszowe*; od podstawy morfologicznie rozwiniętej – *Olszynkowe*;

-i(-y)n: *Brzezin, Buczyn, Grabin, Lipin, Olszyn, Wierzbini*; od podstaw deminutywnych – *Dąbczyn, Osiczyn*; od podstawy morfologicznie złożonej – *Dąblin* (od **dąbel // dębel* ‘kij dębowy’, ‘mały dąb’, por. wyżej *Duble*), *Dęblin*⁵⁵; od podstaw antroponimicznych – *Dąbroszyn* (od **Dąbrocha, Dąbrosz*), *Dęborzyn* (od *Dęborz, *Dębora, *Dęborza*), *Dubięcini* (w Kieleckiem, od *Dubięta z importowaną cechą obcą), kres. *Dubiażyn* (od *Dubiaga*, pol. **Dą(-ę)bięga*), *Grabiszyn* (od *Grabisz, *Grabicha*, gdzie możliwy także związek z *grabić, grabać*), *Wierzbięcini* (od *Wierzbięta*);

-i(-y)no: *Buczyno, Dębrzyno*; od podstaw deminutywnych – *Dębczyno, Lipczyno*.

⁵⁵ Toponim najczęściej wyprowadzany od podstawy antroponimicznej *Dębel, Dębła*. Na możliwość jego interpretacji jako nazwy topograficznej wskazał S. Rospond (*Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 70-71).

Szczególny status ze względu na przynależnościową funkcję sufiksu mają nazwy na *-sk-*, które mogą nawiązywać do podstaw apelatywnych oraz toponimicznych. Onomastycznej bazy można się dopatrywać szczególnie w wypadku podstaw morfologicznie złożonych, takich jak w toponimach typu *Dubiecko* (od **dubce* ‘dąbki’ lub n. w. *Dubiec*⁵⁶), choć jest ona także możliwa przy podstawach prostych, jak w nazwach typu: *Lipsk* od **Lipa* lub *lipa*. Wyraźnie odtoponimiczny charakter mogą mieć przymiotniki na *-sk-* w nazwach złożonych. Oto wzorce nazw syntetycznych oraz analitycznych z tym sufiksem:

-s(-c)k (gen. *-a*): *Brzósk*, *Dąbsk*, kres. *Hujsko*⁵⁷ < *Ośsko* (dziś *Nowe Sady*⁵⁸), *Lipsk*; od podstawy morfologicznie rozwiniętej – *Wierzbick*;

-owski (gen. *-a*): *Dąbrusk* < **Dąbrowsk* (?);

-s(-c)ki: *Brzeski*; w nazwach złożonych – *Lipski Młyn*; od podstaw rzeczownikowych morfologicznie rozwiniętych – *Brzeziński Młyn* (od *Brzeźno*), *Bukowski Młyn* (od *Bukowina*), *Dębogórski Młyn* (od *Dębogóra*), *Jasienicki Potok* (od *Jasienica*), *Lipnicki Młyn*, *Oski Piec* (od *Osie*); w liczbie mnogiej, od podstaw morfologicznie rozwiniętych – *Brzezińskie Holendry* (od *Brzeźno*), *Dąbskie Holendry* (od *Dąbie*);

-owski: w nazwie złożonej – *Bukowski Las*;

-s(-c)ka: od podstaw morfologicznie rozwiniętych – *Lipińska*, *Bukowińska*, *Grabowiecka*; w nazwach złożonych – *Brzeska Wola*, *Dębska Kuźnia*, *Dębska Wola*, *Grabska Wieś*, *Lipska Wola*, *Oska Piła*; w liczbie mnogiej – *Brzóska Działki* (od *Brzóza*), *Lipskie Budy*; od podstaw morfologicznie rozwiniętych – *Brzozowska Góra* (od *Brzozówko*), kres. *Dubińska Ferma* (od *Dubiny*), *Olszańska Linia* (od *Olszanka*), *Osińska Buda*, *Osińska Góra*; w liczbie mnogiej, od podstaw morfologicznie rozwiniętych – kres. *Dubasiewskie Kolonie* (od *Dubasiewszczyzna*), *Lipnickie Huby*;

-owska: *Dąbrowska*, kres. *Dubowska*, *Lipowska*; w nazwie złożonej – *Bukowska Wola*, *Dąbrowska Poręba*; w liczbie mnogiej – *Bukowskie Góry*, *Grabowskie Góry*;

-s(-c)ko: *Brzesko* (możliwy także związek z *brzeg*), *Dębsko*, *Lipsko*; od podstawy rzeczownikowej morfologicznie rozwiniętej – kres. *Dubiecko*;

-owsko: *Bukowsko*;

-eńsko: *Dębieńsko*;

⁵⁶ W. Makarski, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej*, Lublin 1986, s. 189.

⁵⁷ W. Makarski, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*, Lublin 1999, s. 186-187.

⁵⁸ *Wykaz urzędowych nazw miejscowości*, t. III, s. 812.

-skie (gen. -ego): *Grabskie*; od podstawy morfologicznie rozwiniętej – kres. *Dubrowskie* (od *Dubrowica < *Dąbrowica*), *Lipińskie*, *Osińskie*;
 -owskie (gen. -ego): *Osowskie*;
 -skie (gen. -ich) (forma pluralna dla wszystkich trzech rodzajów): *Dębskie*; od podstawy morfologicznie rozwiniętej – *Lipińskie*;
 -owskie (gen. -ich) (forma pluralna dla wszystkich trzech rodzajów): *Dąbrowskie*, *Grabowskie*.

Przedstawione wyżej toponimy przymiotne stanowią typ wyrastający ze struktur analitycznych, w których pełniły one i czasem pełnią do dziś rolę przydawek do członów określanych. Większa część z nich uległa elipsie, co doprowadziło do powstania form syntetycznych, pełniących w dostatecznym stopniu funkcję oznaczania desygnatu miejscowego.

Nazwy genetycznie analityczne zgodnie z widoczną w toponimii tendencją do syntetyzacji formy i jej urzeczownikowienia realizują się także w formie złożzeń, zintegrowanych za pomocą spójki, ze zmienionym pierwszym członem w wyniku jego dezintegracji. Oto realizacje tego typu:

ze spójką -o- oraz formą mianownikową rzeczownika w liczbie pojedynczej lub mnogiej: *Brzozogaj*, *Dębiogóra*, *Dębnowola*, *Dębogard*, *Dębogóra*, *Dębogóry*, *Dębogórki*, *Dębokierz*, *Dębolas*, *Dębołęka*, *Dęboróg*, *Dęborogi*, *Dęborzeczka*, *Dęborzyczka* < *Dęborzeczka, *Dębostrow* < *Dęboostrow, *Dębowalec*, *Dębowierzby*, *Dębowola*, *Grabnowola*, *Grabonóg*, *Grabostaw*;

ze spójką -o- oraz sufiksem -'e < *-bje: *Dębogórze*;

bez spójki oraz z formą mianownikową rzeczownika: *Liplas* < *Lipolas.

W zaprezentowanych wyżej odarboralnych toponimach złożonych nazwy drzew zostały wykorzystane w roli przydawek do fizjograficznych lub kulturowych członów rzeczownikowych. Te same apelatywa rzeczownikowe – choć rzadziej – mogą wystąpić jako człony określane za pomocą różnych przydawek odapelatywnych. W sumie powstają formy zestawione i wtórne do nich dwuczłonowe formacje zintegrowane typu:

Czarna Dąbrowa, *Czarna Dąbrówka*, *Dąbrowa Miętka*, *Dąbrowa Zielona*, *Dęby Łyse*, *Krasna Dąbrowa*, *Krasnodęby*, *Krasnolipie*, *Krzywe Dęby*, *Krzywierzba*, *Krzywy Dąb*, *Święta Lipka*, *Wysokie Dęby*, *Zielona Dąbrowa*, *Zielony Dąb*.

Odarboralnym członem określającym może być hydronim, jak jest zapewne w nazwie złożonej: *Biały Bukowiec* (por. *Czarny* i *Biały Dunajec*).

Nazwy proste o dowolnej strukturze, tak jak dowolne inne toponimy, mogą same stanowić podstawę dla identycznych toponimów jako formy ponowione sygnujące nowe osady – sąsiednie lub niezbyt odległe od siebie. Przeniesienie nazw może się także wiązać z podziałem osady na jej części. W jednym i drugim wypadku dochodzi do zróżnicowania toponimów za pomocą dodatkowych członów przydawkowych. Takiemu też zróżnicowaniu służą przydawki w odniesieniu do nazw większych miejscowości odległych od siebie o członach podstawowych genetycznie od siebie niezależnych. Przydawki te mogą się wyrażać przymiotnikami o różnorodnym nacechowaniu semantycznym, wskazującym na różnice co do lokalizacji, wielkości, wieku osad lub przynależności etnicznej, społecznej ich mieszkańców. Można to pokazać na przykładzie licznie reprezentowanych w naszej toponimii *Dąbrów* i *Dąbrówek*, które są różnicowane w sposób następujący:

Dąbrowa Białogardzka (od *Białogard*), *Dąbrowa Białostocka* (od *Białystok*), *Dąbrowa Bolesławiecka* (od *Bolesławiec*), *Dąbrowa Chełmińska* (od *Chełmno*), *Dąbrowa Krośnieńska* (od *Krosno*), *Dąbrowa Dolna*, *Dąbrowa Górna*, *Dąbrowa nad Czarną*, *Dąbrowa nad Pilicą*, *Dąbrowa Leśna*, *Dąbrowa Nadjeziorna*, *Dąbrowa Środkowa*, *Dąbrowa Duża*, *Dąbrowa Mała*, *Dąbrowa Górnicza*, *Dąbrowa Poduchowna*, *Dąbrowa Szlachecka*, *Nowa Dąbrowa*, *Stara Dąbrowa*; *Dąbrówka Polska*, *Dąbrówka Pruska*, *Dąbrówka Ruska*, *Dąbrówka Kościelna*, *Dąbrówka Królewska*, *Dąbrówka Infulacka*, *Dąbrówka Pierwsza*, *Dąbrówka Druga*, *Nowa Dąbrówka*, *Stara Dąbrówka*.

W roli przydawki odróżniającej identyczne człony określane nazw osad blisko siebie położonych mogą wystąpić ponadto: a) apelatywa rzeczownikowe o znaczeniu fizjograficznym lub kulturowym oraz b) komponenty toponimiczne o znaczeniu rodowym, co w wypadku *Dąbrów* i *Dąbrówek* realizuje się jako:

Dąbrowa Las, *Dąbrowa Łazy*, *Dąbrowa Kolonia*, *Dąbrowa Kąski* (od n. o. *Kąsek*), *Dąbrowa Kity* (od n. o. *Kita*), *Dąbrówka Młynek*, *Dąbrówka Niwka*.

Czasem dochodzi do zróżnicowań wielopiętrowych, łączących omówione wyżej typy przydawek. Tak jest na przykład w wypadku *Dąbrówek*:

Dąbrówka Nagórna Pierwsza, *Dąbrówka Nagórna Druga*, *Dąbrówka Nagórna Poprzeczna*, *Dąbrówka Nagórna Wieś*, *Dąbrówka Nagórna Stara Wieś*.

Wyrażenia przyimkowe i oparte na nich formy syntetyczne

Kolejny model nazewniczy po nazwach syntetycznych – rzeczownikowych oraz przymiotnikowych, po nazwach zestawionych przymiotno-

-rzeczownych i ich zintegrowanych złożeniach – ma formę wyrażen przyimkowych, poddających się również uniwerbizacji. Są to formy z członem apelatywnym bądź toponimicznym, rzeczownikowym lub genetycznie przymiotnikowym, stanowiącym obiekt odniesienia przestrzennego – wyznacznik bliskiej lokalizacji nazywanego miejsca, wyrażonej za pomocą przyimka. Są to formy z przyimkiem:

koło + człon w dopełniaczu: *Koło Pięciu Lip*;

od + człon w dopełniaczu: *Od Dębiny, Od Lipia*;

na + człon w bierniku: *Na Bukową*;

pod + człon w bierniku: *Pod Brzeziny, Pod Bukowiec, Pod Dąbrówkę, Pod Dąbry, Pod Dębsk, Pod Lipiny, Pod Lipowiec, Pod Olszyny, Pod Wierzbowo*;

nad + człon w narzędniku: *Nad Brzeziną*;

pod + człon w narzędniku: *Pod Brzezinami, Pod Brzezową, Pod Brzózq, Pod Buczyną, Pod Bukami, Pod Bukowiną, Pod Dąbkciem, Pod Dąbrową, Pod Dąbrówką, Pod Dębami, Pod Dębiną, Pod Grabnikiem, Pod Lipą, Pod Lipką, Pod Olszynami, Pod Olszyną, Pod Osem (od *O(-o)se) Pod Osowem, Pod Osówką, Pod Sosinkami, Pod Sośliną < *Pod Sośniną, Pod Sośniną*;

za + człon w narzędniku: *Za Brzeziną, Za Dębiną, Za Olszyną, Za Olszynką, Za Olszowcem*;

na + człon w miejscowniku: *Na Brzożówkach, Na Bukowej, Na Bukowinie, Na Bukowskiej, Na Dębie, Na Grabówce, Na Olsie (w Białostockiem, z podstawą *ols*⁵⁹)*;

w + człon w miejscowniku: *W Brzezynie, W Lipach*;

przy + człon w miejscowniku: *Przy Osie*.

Na bazie wyrażen przyimkowych z członem rzeczownikowym apelatywnym lub toponimicznym, w formie rzeczownikowej albo genetycznie przymiotnikowej, powstają złożenia zintegrowane o strukturze:

nad + człon w mianowniku: *Nadolszana*;

pod + człon w mianowniku: *Podbrzezina, Podbrzeziny, Poddąb, Poddąbrowa, Poddąbrówki, Poddębina, Poddębniak, Poddęby, Podgrabina, Podgrabów (od Grabów), Podjasienica, Podjasień, Podlipa, Podlipina, Podlipka, Podlipki, Podlipy, Podolszyna, Podolszynka, Podolszyny, Podosiczyna, Podosiny, Podossy < *Podosy, Podsosenkowo (od Sosenkowo), Podsośnina*;

za + człon w mianowniku: *Zabrzezina, Zadąbrowa, Zagrabina, Zaolesiec < Zaoleszec (adideacja do leśny), Zaolszyny, Zasośnina*.

⁵⁹ Słownik języka polskiego [tzw. warszawski], t. III, Warszawa 1904, s. 766.

Wyrażenia przyimkowe z członem apelatywnym lub toponimicznym mogą być podstawą derywatów powstałych na drodze ich substancywizacji za pomocą różnych sufiksów. Te same jednak wzorce nazewnicze mogą kryć w sobie nazwy, które dają się interpretować jako formy z przedrostkiem lokalizującym dodanym do apelatywu lub nazwy o złożonej strukturze morfologicznej, czyli reprezentować typ przedstawiony wyżej, np. *Zabucze* to *za bukiem* + *-*uje* lub *Za*+ *B(-b)ucze*, *Zadębowiec* to *za dębem* + *-owiec* lub *Za* + *Dębowiec*.

Takimi przyrostkami substancywizującymi podstawy w formie wyrażen przyimkowych pochodnych od apelatywów lub toponimów mogą być sufiksy:

-*'e* < *-*uje* (gen. *-a*): *Nadbrzezie*; *Podbrzezie*, *Poddąbie*, *Poddąbrowie*, *Poddębie*, *Poddębinie*, *Poddubisie* (od *Dubisy*), *Podgrabie*, *Podjasienie*, *Podlipie*, *Podlipinie*, *Podolsze*, *Podolszynie*, *Podosie*, *Podwierzbie*; *Przedgrabie*; *Zabrzezie*, *Zabucze*, *Zadąbrowie*, *Zadąbrówcze*, *Zadębie*, *Zagrabie*, *Zagrabówcze*, *Zajasienie*, *Zalipie*, *Zaolszynie*, *Zaosie*, *Zawierzbie*;

-*ec*: *Poddębiec*; *Zagrabiec*, *Zaolesiec* < *Zaoleszec (zmiana *sz* na *ś* w wyniku adideacji do *leśny*);

-*owiec*: *Poddębowiec*; *Zadębowiec*;

-*eniec*: *Zadębieniec*;

-*ica*: kres. *Zadubica*;

-*ka*: *Podgrabka* (możliwy także związek z *podgrabić*, *podgrabać*);

-*ówka*: *Poddębówka*;

-*ówek*: kres. *Poddubówek*;

-*nia*: *Zabrzeźnia* (możliwy także związek z *brzeg*).

Być może za derywat wsteczny z zerem formantu należy uznać formę *Zawierzb* (gen. *Zawierzbu*), chyba że było to pierwotne *Zawierzbie > **Zawierzb'*, gdzie po stwardnieniu wygłosowego *b* nastąpiło wyrównanie do odmiany twar-dotematowej.

Niejednoznaczne mogą być formy pluralne, interpretowane jako: a) nazwy etniczne pochodne od odpowiednich wyrażen przyimkowych, określających lokalizację mieszkańców danego miejsca ze wskazaniem drzewnego obiektu odniesienia, lub b) fizjograficzne z przyimkiem lokalizującym dane miejsce w stosunku do drzewa lub skupiska drzew bądź pobliskiego miejsca z istniejącą już nazwą odarboralną. Są to formy na:

-*ce*: *Podlipce*, *Zadębce*;

-*i(-y)ce*: *Poddębice*, *Podolszyce*;

-*any*: *Zaolszany*.

Dwojaką wykładnię – jak większość wskazanych wyżej typów nazw rzeczownikowych – jako nazwy lokalizujacofizjograficzne, powstałe od apela-

tywnych wyrażen przyimkowych, lub formy z przedrostkiem lokalizującym dodanym do morfologicznie złożonej, genetycznie przymiotnej nazwy miejscowej, mają modele z przymiotnikowymi sufiksami:

-e : *Poddębe* (z zaskakującą formą gen. *Poddębia*);

-ów: *Podlipów, Zadąbrów*;

-owy: *Podlipowy (Działek)*;

-owa (gen. -y): *Podgrabowa*;

-owa (gen. -ej): *Podgrabowa, Podlipowa, Podosowa*;

-owe (gen. -ego): *Podlipowe*;

-yn < -in: *Podolszyn*;

-no: *Poddębno*;

-skie (gen. -ego): kres. *Podberezowskie* (od *Nowoberezowo*), *Zabrzeshire* (możliwy także związek z *brzeg*),

-ita (gen. -ej): *Zadębita*.

Wyjątkowo wykorzystany jest przyimek *u* w wyrażeniu toponimicznym od nazwiska odarboralnego:

U Bukowskiego.

III. WYNIKI ANALIZY NAZW ODARBORALNYCH. W STRONĘ SYNTEZY

Przedstawiona analiza około 950 jednostek toponimicznych zróżnicowanych semantycznie i morfologicznie, a w ramach typów słowotwórczych także fonetycznie, opartych na bazie 10 najbardziej popularnych nazw drzew występujących w Polsce, prowadzi do sformułowania wniosków natury merytorycznej i metodologicznej.

Typ desygnatu i rodzaj desygnacji

Przedstawione toponimy oznaczały pierwotnie różne desygnaty:

1. Mogły to być zadrzewione miejsca terenowe, których nazwy w wyniku zasiedlenia tych miejsc przechodziły do ojkonimów. Są to miana fizjograficzne, które oznaczają miejsce poprzez:

a) wskazanie nazw określonych drzew lub ich skupisk znajdujących się w danym miejscu; toponimy te odpowiadają na pytanie: co tam jest? co tam rośnie? – *Brzoza, Buczyna, Dąbrowa, Grabniak, Sosenki, Wierzbowizna*;

b) określenie cechy miejsca, wynikającej z rodzaju jego zadrzewienia; toponimy te odpowiadają na pytanie: jakie to miejsce jest? – *Brzozowe, Buków, Dębe, Grabna, Lipsk, Lipczyno, Olszyn, Wierzbowo*;

c) określenie cechy miejsca poprzez wskazanie jego relacji od innego miejsca, charakteryzowanego ze względu na obecność w nim określonych drzew; toponimy te odpowiadają na pytanie: gdzie to jest? – *Pod Brzezina, Za Dębiną*, lub: w którym to jest (to się idzie) kierunku? – *Na Bukową, Pod Dąbrówkę*, czy: od którego to się idzie miejsca? – *Od Dębiny, Od Lipia*.

2. Niekiedy bywały to obiekty wodne, których nazwy przechodziły również do klasy ojkonimów. Są to ponowione nazwy fizjograficzne w rodzaju *Dubrawa, Olchawa*, które wskazują na bliskość obiektu wodnego i terenowego.

3. Obiektami nominacji mogły być od początku miejsca zasiedlone. Ich nazwy jako ponowione odnosiły się do nowo zasiedlonej części tej samej miejscowości lub do jakiejś nieodległej nowej osady. Wtedy nazwa nowego miejsca zamieszkania nie służyła jego charakterystyce wynikającej z jej etymologicznego znaczenia, lecz – użyta tylko jako znak nowej osady – stała się nazwą kulturową, dodatkowo odróżnianą od podstawowego onimu za pomocą relacyjnego członu przydawki lub relacyjnego przyrostka, przyimka lub przedrostka, nacechowanych znaczeniowo jako: lokalizujące typu *Dąbrowa Górna* wobec *Dąbrowy Dolnej*, *Poddubisie* wobec *Dubisie*, deminutywne – *Dąbrowa Mała* wobec *Dąbrowa Wielka*, *Grabinek* wobec *Grabina*, chronologizujące – *Nowa Dąbrowa* wobec *Stara Dąbrowa*, czy jeszcze inne w rodzaju *Dąbrowa Kąski* wobec *Dąbrowy Kity*, *Dąbrówka Nagórna Druga* wobec *Dąbrówki Nagórnej Pierwszej*, które – jak wszystkie inne – informują o tym, że miano danej osady różni się od innego toponimu o takim samym członie określanym.

4. Miejsca zasiedlone lub pierwotnie niezasiedlone mogły być określane ze względu na ich przynależność do osoby nazywanej za pomocą odarboralnego antroponimu. Są to nazwy dzierżawcze w rodzaju *Grabostów, Graboniówka, Wierzbęcin*.

5. Ojkonimia odarboralna mieści w sobie pierwotne miana mieszkańców, potem ich osady, określanych na podstawie rodzaju jej zadrzewienia. Są to nazwy etniczne w rodzaju *Bukowiany, Olszany*, a także zawodowe typu *Dębiarze*.

6. Mogły to być pierwotne miana mieszkańców, potem ich osady, określanych na podstawie ich odarboralnych antroponimów. Są to nazwy patronimiczne w rodzaju *Wierzbocice, Wierzbątowice* lub rodowe typu *Dubidze, Dubisy*.

Wyczerpuje zatem omawiana nomenklatura odarboralna wszystkie podstawowe znaczeniowe typy toponimiczne: oparte bezpośrednio na nazwach drzew – fizjograficzne, etniczne, zawodowe, oraz bazujące na tych leksemach pośrednio – kulturowe, dzierżawcze, patronimiczne, rodowe oraz relacyjne.

Zróżnicowanie formalne nazw

Typ desygnatu oraz rodzaj desygnacji stanowią o zróżnicowaniu morfologicznym nazw. Ich zasadniczy podział jest wyznaczony przez struktury:

a) rzeczownikowe, które wiążą się z fizjografikami (*Brzoza, Brzezie, Brzozówka*) oraz odantroponimicznymi nazwami zbiorowościowymi i dzierżawczymi (*Wierzboćce, Graboniówka*);

b) przymiotnikowe, które wiążą się z fizjografikami (*Dębe, Debowo*) i nazwami dzierżawczymi (*Grabostów, Wierzbęcin*);

c) przyimkowo-rzeczownikowe (w tym niekiedy z urzeczownikowymi przymiotnikami), jak jest w fizjografikach (*Za Dębiną, Od Lipia, Na Bukową*);

d) struktury analityczne z członem określającym i członem przydawki, o różnej genezie i różnorodnym nacechowaniu semantycznym.

W tym ostatnim typie przymiotnikowe, a czasem rzeczownikowe człony przydawek nazw ponowionych stają się obligatoryjne jako odróżniający człon w stosunku do nazwy innej pobliskiej miejscowości o takim samym członie podstawowym, jak np. *Dąbrówka Górna* wobec *Dąbrówki Dolnej*. Również z takich samych względów komunikacyjnych rolę dyferencjującą pełnią przydawki nazw osad odległych od siebie, o identycznych genetycznie niezależnych od siebie podstawach typu *Dąbrowa Białostocka* wobec *Dąbrowy Chełmińskiej, Dąbrowy Górniczej* czy *Dąbrowy Krośnieńskiej, Dąbrówka Polska* wobec *Dąbrówki Pruskiej* czy *Dąbrówki Ruskiej*. Fakultatywny może być człon przydawki w złożonych nazwach endocentrycznych – w fizjografikach w rodzaju *Krzywe Dęby, Dęby Łyse, Krasnolipie : krasne lipy*.

W wyniku widocznej w toponimii tendencji do syntetyzacji dochodzi do przekształcenia nazw złożonych z określającym członem rzeczownym i określającym przymiotnym poprzez: a) elipsę członu rzeczownikowego, jak jest w nazwach fizjograficznych – **Brzozów Gaj > Brzozów*, lub dzierżawczych – **Bukołowo Siodło (Pole) > Bukołowo*, b) elipsę rzeczownika i substancywizację przymiotnika za pomocą odpowiednich sufiksów rzeczownikowych – **Grabowy Las > Grabówek, *Sosnowy Las > Sosnowiec*, oraz c) rozwój nazwy zestawionej w złożenie ze spójką – **Dębowa Łęka > Dębołęka, *Brzo-*

zowy *Gaj* > *Brzozogaj*. Podobną tendencję do uniwerbizacji wykazują analityczne nazwy z członem przyimkowym przekształcane w struktury bezprzyrostkowe typu *Podlipina*, *Zadąb*, lub z substantywizującym sufiksem, jak w *Poddębowiec*, *Zagrabie*.

Wskazane struktury syntetyczne i analityczne nazw realizują się w wielu szczegółowych typach morfologiczno-semantycznych, zróżnicowanych ze względu na: rodzaj i liczbę, a w wypadku nazw przyimkowych – także przypadka. Toponimy te mogą występować jako struktury morfologicznie nierozwinięte (*Dąb*, *Graby*, *Dębe*), morfologicznie zleksykalizowane (*Dąbry*, *Jasion*) i morfologicznie rozwinięte z różnymi rzeczownikami i przymiotnikami wykładnikami sufiksalnymi: *-j-*, *-k-*, *-c-*, *-cz-*, *-n-*, *-sk-*, *-l-*, tworzącymi lub współtworzącymi formanty o różnym stopniu złożoności, np. *-ec* – *Dębiec*, *-owiec* – *Dębowiec*; *-in* – *Brzezin*, *-inieć* – *Brzezinec*; *-no* – *Grabno*, *-owno* – *Grabowno*, *-ownica* – *Grabownica*.

Formanty te wyznaczają typy morfologiczno-znaczeniowe wypełnione nazwami, które tworzą dłuższe lub krótsze szeregi, od kompletnych, wykorzystujących nazwy wszystkich uwzględnianych tu drzew, takie jak:

Brzezina, *Buczyna*, *Dębina*, *Grabina*, *Jasienina*, *Lipina*, *Olszyna*, *Osina*, *Sośnina*, *Wierzbina*;

Brzezie, *Bucze*, *Dąbie*, *Grabie*, *Jasienie*, *Lipie*, *Olsze*, *Osie*, *Sośnie*, *Wierzbie*;

Brzozowiec, *Bukowiec*, *Dębowiec*, *Grabowiec*, *Jesionowiec*, *Lipowiec*, *Olchowiec*, *Osowiec*, *Sosnowiec*, *Wierzbowiec*;

Brzozówka, *Bukówka*, *Dąbrówka*, *Grabówka*, *Jesionówka*, *Lipówka*, *Olchówka*, *Osówka*, *Sosnówka*, *Wierzbówka*;

Brzozowa, *Bukowa*, *Dębowa*, *Grabowa*, *Jasionowa*, *Lipowa*, *Olchowa*, *Osowa*, *Sosnowa*, *Wierzbowa*,

poprzez szeregi niepełne, w rodzaju:

Buki, *Brzozy*, *Dęby*, *Jasiony*, *Lipy*, *Graby*, *Osy*, *Sosny*, *Wierzby* (brak: **Olchy*);

Brzózki, *Buczki*, *Dąbki*, *Grabki*, *Jesionki*, *Lipki*, *Oleszki*, *Sos(i)enki*, *Wierzbki* (brak: **Oski*);

Brzezica, *Dębica*, *Grabica*, *Jasienica*, *Lipica*, *Olszyca*, *Sośnica*, *Wierzbica* (brak: **Buczycica*, **Osica*);

Brzeźno, *Dębno*, *Grabno*, *Jasionno*, *Lipno*, *Oleszno*, *Ośno*, *Wierzbno* (brak: **Buczno*, **Sosenno*);

Brzeźnica, *Dębica*, *Grabnica*, *Lipnica*, *Oleśnica* < **Olesznica*, *Ośnica*, *Wierzbica* (brak: **Bucznicica*, **Jesiennica*, **Sosiennica*);

Brzezin, Buczyn, Dubin, Grabin, Lipin, Olszyn, Wierzb (brak: **Jesienin, *Sośnin, *Osin*);

Brzeziniec, Buczyniec, Dębiniec, Lipiniec, Olszyniec, Osiniec, Wierzbini (brak: **Grabini*, **Jesieniniec, *Sośniniec*);

Brzozowica, Bukowica, Dębowica, Grabowica, Lipowica, Sosnowica (brak: **Jesionowica, *Olchowica, *Osowica, *Wierzbowica*);

Brzozówek, Bukówek, Grabówek, Olszewek, Osówek, Sosnowek, Wierzbówek (brak: **Dębówek, *Jesionówek, *Lipówek, *Olchówek*);

Dębiec, Grabiec, Jasieniec, Lipiec, Wierzbiec (brak: **Brzeziec, *Buczec, *Olszec, *Osiec, *Sośniec*);

Brzoza, Buk, Dęba, Graba, Jesiona (brak od podstaw żeńskich: *lipa, olcha, osa, wierzba*);

Bukowina, Dębowina, Grabowina, Lipowina (brak: **Brzozowina, *Jesionowina, *Ochowina, *Osowina, *Sosnowina, *Wierzbowina*);

rzadkie:

Bukowizna, Dębowizna, Wierzbowizna (brak: **Brzozowizna, *Grabowizna, *Jesionowizna, *Lipowizna, *Olchowizna, *Osowizna, *Sosnowizna*);

Buczycza, Jasienicza, Grabczycha (brak: **Brzezycza, *Dębiczka, *Jasienicza, *Lipiczka, *Olszycza, *Osiczka, *Sośniczka, *Wierzbiczka*);

Bukownica, Grabownica (brak: **Brzozownica, *Dębownica, *Jesionownica, *Lipownica, *Olchownica, *Osownica, *Sosnownica, *Wierzbownica*);

Dubrawa, Olchawa (brak: **Brzozawa, *Bukawa, *Grabawa, *Jesionawa, *Lipawa, *Osawa, *Sosnawa, *Wierzbawa*),

aż do realizacji wyjątkowych, takich jak:

Dąbale; Dębień; Dubas; Grabal; Grabownia; Dębiarze; Dąbrocz; Grabiąż; *Ośnieszce ukryte w nazwie *Ośnieszczewo; Zadębita*.

Niekompletność niektórych prawie pełnych szeregów nie ma przyczyn strukturalnych, która wynikałaby z ograniczeń narzuconych przez typ fonetyczno-morfologiczny podstawy. Brakujące elementy w szeregu mogą być uzupełnione w świetle znacznie bogatszej od ojkonicznej mapy nazw terenowych, gdzie są zapewne brakujące tu nazwy w rodzaju **Buczycza, *Buczynica, *Jasiennica, *Dębówek, *Lipówek, *Sośnin* czy **Ośnin*.

Ograniczenia mogą wynikać z semantyki nazwy i jej ekwiwalentu formalnego. Przykładowo nazwy kolektywne na *-ina*, reprezentowane w pełni, już nie mają takiej kompletnej reprezentacji przy nazwach o takim samym znaczeniu, ale strukturze bardziej złożonej na *-owina* czy *-owizna*. Zasada ta dotyczy również nazw na *-ica* w stosunku do bardziej złożonych na *-owica*. Z kolei te ostatnie typy powstałe w wyniku substantywizacji przymiotnika na

-ow- stanowią model bardziej reprezentatywny niż jeszcze bardziej rozwinięte morfologicznie nazwy na -ownica. Podobnie jest przy innych złożonych „narastających” formantach.

Uzasadnienia dla obecności lub braku określonych typów morfologicznych nazw można się dopatrywać w strukturze morfologiczno-fonetycznej innych jeszcze bazowych rzeczowników arboralnych, np. *buk* ze swoją pierwotną strukturą **buky* znajduje refleks w nazwie *Bukwica* z sufiksalnym -w- < psł. **-bw-*; obecność bazowego rzeczownika *osika*, stanowiącego historyczne deminutivum, z sufiksem *-ika* realizowanym powszechnie jako *-ica*, powoduje, że nie ma nazwy odapelatywnej **Oska*, **Oski*, choć jest singularna *Oska*, jako relacyjna, z deminutywnym *-ka*, w stosunku do nazwy miejscowej *Ossa* < **Osa*. Historyczną strukturą rzeczownika psł. **sosna* być może wolno tłumaczyć brak derywatu **Sosenno*, por. *Sosnka*, choć już z niewłaściwym *e* są *Sosenki* i *Sosienki*. Wtedy być może dziwną formę toponimu *Sośno* należałoby interpretować jako derywat dezintegralny od *sosna*, a nie – jak to widzi S. Rospond – jako formę wtórną do *Szostno* z podstawą *szost* ‘żerdź’ lub w związku z *szósty*, później skojarzoną z *sosną*⁶⁰. Nie dają się utworzyć przymiotniki bezsufiksalne typu *Buka*, *Dęba* w rodzaju żeńskim od rzeczowników żeńskich *lipa*, *olcha*, *osa*, *wierzba* z wyjątkiem *brzozy*, od której derywat *Brzóza* różni się historyczną cechą fonetyczną iloczasu, będącym zapewne refleksem starych stosunków prozodyjnych w formach pochodnych tego typu w stosunku do podstawowych rzeczownikowych.

O popularności danego typu toponimicznego może decydować metryka i stopień jego historycznej żywotności. Słaba reprezentatywność struktur na *-ocz*, *-al*, *-icha*, *-qż*, *-eń* decyduje również o ich śladowej obecności w toponimii. Nie znalazły utwierdzenia w toponimii struktury przymiotnikowe bezsufiksalne typu *Dębo*, *Ose*, przy żywotności typów z przyrostkami *-ow-*, *-in-*, *-sk-*, *-n-* powszechnie wykorzystywanymi zarówno w formach prostych (mimo ich zaniku w języku ogólnym), jak i zaimkowych, poddawanych lub nie procesom substantywizacji za pomocą rzeczownikowych formantów z sufiksalnym *-k-* czy *-c-*. Nie uzyskał większej reprezentatywności – jak w języku ogólnym – typ przymiotników miękkotematowych, widocznych w nielicznych nazwach w rodzaju *Brzeźnio*, *Brzeźnie*, *Brzozi*, *Sośni*, *Lipie Laski*.

Wpływ na strukturę morfologiczną onimu ma niekiedy kontekst onomastyczny. Oddziaływanie mapy toponimicznej na daną nazwę może się ujawnić w irradycji wyrazistego w danym terenie typu morfologicznego, co się

⁶⁰ *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 361-362.

wyraża w wyborze odpowiedniej formy rodzajowej, na przykład nazw na *-ów*, *-in* w Polsce południowej, *-owo*, *-ino* w północnej – postaci już niezależnej od rodzaju gramatycznego nieistniejącego od początku rzeczownikowego członu określanego⁶¹; formy słowotwórczej na *-ak*, charakterystycznej dla Mazowsza⁶²; czy struktur przyimkowych szczególnie często występujących w południowo-wschodniej Polsce, rzadziej na północy⁶³. Szczegółowych uwag dotyczących geografii toponimicznych typów morfologicznych jak na razie dostarczają opracowania toponimów bazujących tylko na wybranych nazwach drzew, jak *dąb*⁶⁴ czy *buk*. Geografia form nazw geograficznych związanych z ostatnim apelatywem prowadzi B. Kreję do sformułowania pytania i wniosku: „Czy układ geograficzny powyższych form miejscowych, który daje się odczytać z materiałów zawartych w WUNM [Wykazie urzędowych nazw miejscowości w Polsce], jest odbiciem jakichś ogólniejszych różnic morfologicznych w polskich gwarach? Warto, by to pytanie z zakresu słowotwórstwa nasunęło się polskiemu dialektologom”⁶⁵. Kompleksowe zbadanie toponimii, w tym odarboralnej, zapewne związek ten potwierdzi.

Nazwa własna a nazwa pospolita. Typy kreacji słowotwórczej

Z analizą morfologiczną badanych nazw – jak wszystkich innych – wiąże się pytanie o typ kreacji słowotwórczej toponimu. Pojawia się tu podstawowa kwestia stosunku nazewniczego derywatu do bazy apelatywnej. Nazwy własne – w tym badane odarboralne – mogą wykorzystywać apelatywa w formie niezmienionej. Tak jest na pewno w wypadku użycia podstawowych nazw drzew w toponimach typu *Dąb*, *Dęby*, *Brzoza*, *Brzozy*, *Osa*, *Osiki*, oraz ich rzeczownikowych form pochodnych – deminutywnych, na przykład w nazwach *Dąbek*, *Dąbki*, *Brzózka*, *Brzózki*, czy kolektywnych w toponimach rodzaju *Brzezina*, *Dębina* lub *Brzezcie*, *Dębie*⁶⁶. O takich nazwach mówi się, że są to formy prymarne.

Poza takimi są jeszcze formy sekundarne, derywowane już na poziomie toponomastycznym. Takimi są przede wszystkim struktury morfologicznie

⁶¹ Rzetelska-Feleszko, *Nazwy miejscowe*, s. 205-208, 223.

⁶² Kwaśniewska-Mżyk, *Wyraz dąb*, s. 81.

⁶³ E. Rzetelska-Feleszko, *Nazwy terenowe od wyrażen przyimkowych. Nazwy polskie*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 21(1983), s. 88, 92.

⁶⁴ Kwaśniewska-Mżyk, *Wyraz dąb*, s. 81-82.

⁶⁵ *Buk i nazwy podobne*, s. 94.

⁶⁶ Bańkowski, *Rzeczowniki zbiorowe*, s. 281-286.

rozwinęte, bazujące przede wszystkim na przymiotnikach substancywizowanych za pomocą formantów prostych, takich jak *-*ъje, -ek, -ik-, -ec, -ica, -ak*, na przykład w nazwach *Bukowie, Bukówek, Sosnowik, Dębowiec, Sosnowica, Ośniak*, czy tworzonych za pomocą formantów złożonych powstałych w wyniku procesu perintegracji i absorpcji morfologicznej, jak w nazwach typu *Bukownik, Grabownica*. Podstawami jednak dla badanych nazw mogą być także morfologicznie rozbudowane (słowotwórczo motywowane) apelatywa, jak to się na przykład od dawno stało z *dąbrową*, genetycznym przymiotnikiem od *dąbr*, czy *dąbrówką*, stanowiącą deminutiwum do *dąbrowa* lub substancywizowaną za pomocą sufiksu *-ka* formę tego pierwotnego przymiotnika⁶⁷.

Rodzi się pytanie, czy takich apelatywów niepoświadczonych w odpowiednich leksykonach nie zawierają analizowane tu wskazane wyżej i inne typy nazw. Trudność wyłuskania tych osnów sprawia, że badana nomenklatura zawiera materiał nazewniczy ze strefy pośredniej między nazwami zdecydowanie prymarnymi a tworami sekundarnymi, wyraźnie oderwanymi od bazy apelatywnej, jak to jest w wypadku struktur odhydronimicznych i odtoponimicznych. Stąd postulat badawczy dawno zgłoszony przez Rosponda, dotyczący rozgraniczenia nazw prymarnych od sekundarnych⁶⁸ – realizowany w wielu studiach onomastycznych – w praktyce jest niekiedy trudny do spełnienia. Oparcie się w tego typu rozstrzygnięciach tylko na poświadczeniach leksykograficznych danych apelatywów, których kompletności historyczne i aktualne słowniki nie gwarantują, prowadzi do wyeliminowania niektórych apelatywów faktycznie ukrytych w nazwach własnych i tym samym do poszerzenia onomastycznych struktur sekundarnych. Należy jednak przyjąć odwrotny punkt widzenia, by w nazwach własnych poszukiwać ukrytych apelatywów, co prowadziłoby do powiększenia listy historycznych nazw prymarnych. Wynika on z założenia przyjmowanego przez różnych badaczy, wyraziście sformułowanego przez Borka, iż „osnowami derywacyjnymi w toponimii były i są zawsze konkretne wyrazy apelatywne, a nie ogólne tematy-rdzenie”⁶⁹, co wymaga jeszcze metodologicznego dopracowania⁷⁰. Ten postulat badawczy znalazł praktyczny wyraz w pracach toponoma-

⁶⁷ *Słownik prasłowiański*, t. IV, s. 179.

⁶⁸ *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna*.

⁶⁹ *W sprawie badań nad polskim słownictwem toponimicznym*, w: *Atlas onomastyczny Słowiańszczyzny*, Wrocław 1972, s. 48.

⁷⁰ Por. W. Makarski, *W poszukiwaniu starych rzeczownikowych apelatywów fizjograficznych i kulturowych w nazewnictwie miejscowym pogranicza polsko-ukraińskiego (na przy-*

stycznych, bazujących na różnorodnym materiale, m.in. Rosponda⁷¹, Rzetelskiej-Feleszko⁷², E. Jakus-Borkowej⁷³, jak i u przywoływanej tu już w związku z omawianym tematem nazw odarboralnych Kwaśniewskiej-Mżyk // K. Nowik⁷⁴. W badanej przez mnie toponimii odarboralnej ujawniają się takie ukryte rzeczowniki pospolite, jak *dąbr* w *Dąbrowa*, *Dąbrówka*, *Dąbry*, *Dąbrocz*, *Dębry*, *osa* w *Osy*, *Osina*, deminutywa: **lipica* w kolektywnym *Lipicze*, *osica* w *Osicowa Góra*, *Osicówka*, *sośnica* w *Sośniczany*, **wierzolica* w *Wierzbiczano*, *dębiec* w *Dębiec*, *Dębce*, *grabiec* w *Grabiec*, *Grabce*, *Grabcówka*, **buczak* w *Buczak*, *dębczak* w *Dębczak*, *grabczak* w *Grabczak*, **dubel* w *Duble*, czy jeszcze inne: **grabal* ‘duży grab’ w *Grabal*, **grabiąż* w *Grabiążek* (pośrednio poprzez **Grabiąż*), **lipowiec* ‘las lipowy’ w *Lipowczyce*, **ośniczce* ‘miejsce po osikach’ w *Ośniczczewo*, oraz apelatwy pochodne od *dąb* z nacechowanymi emocjonalnie sufiksowymi elementami *-s-*, *-l-*, takie jak *dubas* może ‘wydrażony, stary dąb’ w *Dubas*, *Dubaśno*, *Dubasiewszczyzna*, **dąbal* ‘duży dąb’ w *Dąbale* – rzeczowniki pospolite niefunkcjonujące w dzisiejszym języku ogólnym, poświadczone lub nie w odmianach historycznych czy regionalnych polszczyzny.

Homoniczność i leksykalizacja nazw

W świetle przyjętej tu bazy badawczej – dwudziestowiecznego spisu odarboralnych oikonimów – w wielu wypadkach ujawnia się niejednoznaczność ich słowotwórczo-semantycznej struktury. Wynika to z systemowej wieloznaczności takich sufiksów, jak *-ek*, *-ka*, *-ik*, *-ak*, *-ec*, *-ica*, z którymi można wiązać znaczenie deminutywne przy podstawach rzeczownikowych – *dąbek*, *dębiec*, *brzózka*, **brzezica*, jak w nazwach typu *Dąbek*, *Dębiec*, *Brzózka*, *Brzezica*. Przyrostki te, oceniane także jako strukturalne, rzeczownikowiające podstawy przymiotnikowe, mogą być w nazwach w rodzaju *Dębówek*, *Dębowica*, *Brzezinko*, *Brzeziniac*. Te same sufiksy stają się

kładzie toponimii dawnej ziemi przemyskiej), w: *Język ukraiński: współczesność – historia*, red. F. Czyżewski, P. Hrycenko, Lublin 2003, s. 215-232.

⁷¹ *O leksykografii nazewniczej*, „*Język Polski*” 49(1968), s. 168-186; tenże, *Słowotwórstwo onomastyczne a apelatywne*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, *Językoznawstwo*, 4, Warszawa 1972, s. 109-119.

⁷² *Polskie nazwy miejscowości z sufiksem -ica*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 13(1974), s. 43-53.

⁷³ *Wyrazy „odzyskane” w toponimii*, „*Słupskie Prace Humanistyczne*” 5(1985), s. 153-160.

⁷⁴ Por. m.in. *Kwaśniewska-Mżyk*, *Wyraz dąb*, s. 80-81.

także przyrostkami deminutywnymi w nazwach pochodnych od mian miejscowych o strukturze przymiotnikowej: *Brzeziniac* od *Brzezin, *Dębówek* od *Dębów, *Dębowica* od *Dębowa.

Wieloznaczne mogą być nazwy przymiotnikowe na *-ow-*, *-in-* ze względu na możliwość występowania w nich podstawy apelatywnej lub odapelatwnego antroponimu – *Dębów* : *dąb* lub n. o. *Dąb*, *Lipczyno* : *lipka* lub n. o. *Lipka*. Niewykluczony jest również dzierżawczy charakter wtórnych w stosunku do nich nazw rzeczownikowych typu *-owiec* – *Dębowiec* czy *-ówka*, *-ówek*, *-ówko* – *Dębówek(-ka)(-ko)*, z sufiksami *-ec*, *-ek*, *-ka*, *-ko*, substancywizującymi odosobowy przymiotnik dzierżawczy na *-ow-*, por. dzierżawcze (lub deminutywne) *Janowiec*, *Janówek*.

Interpretacyjny kłopot sprawiają nazwy w formie liczby mnogiej na *-ce*, *-ice* traktowane jako fizjografika z takimi starymi sufiksami deminutywami bądź interpretowane jako zbiorowościowe nazwy etniczne, patronimiczne lub rodowe, np. *Dębce*: od *dębiec* (toponim deminutywny w liczbie mnogiej), od *dębiec ‘mieszkaniec miejsca dębowego’ (toponim etniczny), od n. o. *Dębiec* ‘syn Dęba’ (toponim patronimiczny), od n. o. *Dębiec* ‘nazwisko bez znaczenia patronimicznego’ (toponim rodowy), podobnie *Lipice*: od *lipica* (toponim deminutywny w liczbie mnogiej), od *lipic ‘mieszkaniec miejsca lipowego’ (toponim etniczny), od n. o. *Lipic* ‘syn Lipy’ (toponim patronimiczny), od n. o. *Lipica (toponim familijny). Fizjograficzne, etniczne lub patronimiczne mogą być toponimy na *-owice* typu *Dębowice*, *Grabowice*, zaś fizjograficzne, etniczne lub rodowe toponimy z sufiksальnym *-ek*, *-ik*, *-al* w rodzaju *Brzeziaki*, *Brzeźniaki*, *Brzeźniki*, *Dąbale*, zawodowe lub etniczne – *Dębiarze*.

Bez dokładnej niekiedy znajomości biografii toponimu trudność interpretacyjną sprawiają nazwy, które w wyniku historycznych procesów fonetycznych uległy leksykalizacji, tracąc swoją pierwotną przejrzystość morfologiczną. Można to pokazać na przykładzie południowokresowej nazwy *Hujsko*, pochodnej od podstawy *osa* ‘osika’, co dało pierwotny derywat *Ośsko*, w którym zaszło rozpodobnienie *śs* do *js* oraz ścieśnienie *o* do *u* w zamkniętej sylabie, które w polskim wariantcie tej nazwy zatrzymało się na tym etapie, realizując się w języku ukraińskim jako jeszcze węższe *i*. Ponadto pojawiło się protetyczne *h-*, co w sumie zmieniło pierwotną nazwę nie do poznania⁷⁵, narzucając jej nieoczekiwane niepożądane skojarzenia, które

⁷⁵ W. Makarski, *Z toponimii karpackiej historycznego obszaru polsko-ukraińskiego: Hujsko i Wujskie*, w: *Toponimia i oronimia*, red. A. Cieślukowa, B. Czopek, Kraków 2001, s. 137-147.

doprowadziły w roku 1977 do urzędowej zmiany *Hujsko* na *Nowe Sady*. Bez odpowiedniej historycznej filologicznej dokumentacji trudno już zinterpretować właściwie strukturę fonetyczną takiej na przykład nazwy jak *Osewo*, sygnującej osadę w Olsztyńskim, gdzie w grę mogły wchodzić jakieś kancelaryjne procesy substytucyjne na styku języka polskiego, niemieckiego i substratu bałtyckiego.

Homoniczność tematu może pojawić się wtórnie w wyniku procesów fonetycznych w pewnych typach morfologicznych nazw, jak jest w wypadku toponimów *Brzeźno*, *Brzeźnik*, *Brzeźnica*, gdzie dopuszczalna jest pierwotna podstawa nie tylko *brzoza*, ale też *brzeg*, od której derywaty z grupą *-źń-* mogą się wtórnie realizować jako formy na *-źń-*⁷⁶.

Niejednoznaczność interpretacji toponimu może wynikać z homoniczności jej podstaw, jak jest w wypadku nazw z tematycznym *Grab-* typu *Grabno*, *Grabnica*, które niekoniecznie muszą pochodzić od *grabu*, mogą być bowiem strukturami odczasownikowym od *grabić* czy *grabać*. Podobnie jest z nazwami z pierwiastkiem *Os-*, który nie musi się bezwzględnie wiązać z *osą* 'osiką', bo może pochodzić od *osy* 'owada', czy w nazwach w rodzaju *Buczek*, *Bucznik*, *Buczyn*, gdzie nie jest wykluczony związek z *buczeć*. Tak samo *Olechówka* może być odarboralną nazwą fizjograficzną, jeśli założyć w niej niewłaściwe wtórne *e* w stosunku do *Olchówka*, ale w wypadku pierwotności tej struktury byłyby to nazwa dzierżawcza od *Olech* : *A(-O)leksander*. Podstawę antroponimiczną opartą na tym samym imieniu może mieć nazwa *Oleszkowo* (od *Oleszko*), ale też może być ona interpretowana jako fizjograficzna, pochodna od podstawy deminutywnej **oleszka* : *olcha*.

Ustalenie właściwej etymologii danej nazwy nasuwa postulat zastosowania w jej analizie metody diachronicznej, narzucającej konieczność odwołania się do historii danego onimu, zwłaszcza przy hipotetycznych nazwach odonomastycznych, czyli odantroponimicznych, odtoponimicznych i odhydronimicznych. Wymaga to kwerendy historycznej źródeł, nie gwarantującej jednak przy ich braku – zwłaszcza w odniesieniu do mikrotoponimii – kompletności wyników. W świetle takiego rozpoznania z pola widzenia toponimii odarboralnej giną przykładowe nazwy na *Dub-*, takie jak *Dubie* < *Dupie* w Krakowskim i Piotrkowskim, *Dubidze* < *Dupice* w Częstochowskim, *Dubin* < *Dupin* w Leszczyńskim, wszystkie ze względów eufemicznych wtórne do toponimów z pierwiastkiem, *dup-*, por. *dupa*, stp. *dup* 'wydrąże-

⁷⁶ S. Łoś, *Gramatyka polska*, cz. 1, Lwów 1922, s. 175.

nie, zagłębienie'⁷⁷. Sygnałem nieoryginalności współczesnych wariantów tych nazw jest lokalizacja ich desygnatów na terenie etnicznie polskim, gdzie *u* < psł. *z jest nieusprawiedliwione. Podobnej ostrożności w interpretacji wymagają nazwy z podobnym fonetycznym tematem na obszarze z substratem bałtyckim, takie jak *Dubryk* w Gdańsku czy *Duba* i *Dubliny* w Olsztynie.

Właściwej interpretacji danego wieloznacznego toponimu może służyć także synchroniczna metoda geograficznojęzykowa, postulująca potrzebę odwołania się do kontekstu szczegółowej mapy toponimicznej w danym czasie. Brany tutaj pod uwagę toponomastykon z drugiej połowy XX wieku w pewnym zakresie umożliwia posłużenie się tą ostatnią metodą, gdyż są w tym spisie widoczne zależności administracyjne danej osady od innej nadrzędnej miejscowości (gminnej, pocztowej, posiadającej stację kolejową), co umożliwia niekiedy odkrycie również genetycznej zależności językowej między nimi, np. *Brzezinko* to część wsi *Nowe Brzeźno*, *Grabinek* – część wsi *Grabina*, *Oska* – część wsi *Ossa*, *Grabowczyk* leży w tej samej gminie, co *Grabowiec*, *Jasinek* ma tę samą stację kolejową, co *Jasin*. Takie jednak zależności terytorialne w świetle badanego tu *Wykazu nazw* nie zawsze jednak muszą się ujawnić. Wtedy należałoby sięgnąć do szczegółowych map regionu lub jeszcze lepiej do historycznych opracowań monograficznych, jeśli takie istnieją, co zapewne doprowadziłoby do zmniejszenia w przedstawionym tu materiale grupy nazw wieloznaczących, choć zapewne do końca by ich nie wyeliminowało. Pominięcie w niniejszych rozważaniach tego typu żmudnych poszukiwań można ocenić jako błąd metodologiczny. Daje się on jednak wybaczyć, jeśli przyjąć za nadrzędny cel tych badań – ukazanie systemowej morfologicznej pojemności dla różnych semantycznych rodzajów toponimów. Ten błąd systemowy, stanowiący przejaw działania prawa ekonomii w języku, nie ma większego znaczenia w odniesieniu do toponimów, które w aktualnym użyciu są pozbawione treści słownikowej, lecz jedynie, sygnując dany desygnat, wyróżniają go na określonym terenie spośród innych jemu podobnych, do czego wystarczy jedynie dostateczna różnica formalna między nimi, niezależnie od ich szczegółowego znaczenia etymologicznego.

Preferencje w ustalaniu typu semantycznego nazw wieloznaczących

Nieodkryte do końca nazwy wieloznaczące mogą być oceniane ze względu na mniejszy lub większy stopień prawdopodobieństwa ich występowania.

⁷⁷ *Nazwy miejscowe Polski*, t. II, s. 450, 451.

Dotyczy to toponimów przymiotnikowych z sufisem *-ow-*, *-in-* typu *Dębów*, *Brzezin*, które w pierwszej kolejności winny być traktowane jako fizjograficzne, a dopiero później jako dzierżawcze, gdyż – zgodnie z postulatem dawno zgłoszonym przez S. Rosponda, żeby odantropomorfizować toponimię⁷⁸ – te pierwsze są bliższe podstawom apelatywnym niż posesywa, które do wyrazów pospolitych nawiązują dopiero za pośrednictwem odarboralnych antroponimów. Tak samo nazwy rzeczownikowe typu *Dębowiec*, *Dębówek*, *Brzozowiec*, *Brzozówek* są w pierwszej kolejności nazwami fizjograficznymi powstałymi na drodze substancywizacji przymiotnika „materialnego” *dębowy*, *brzozowy*, a dopiero na drugim miejscu mianami dzierżawczymi od n. o. *Dąb*, *Brzoza*. Dodatkowe ograniczenie w produktywności odarboralnych nazw dzierżawczych sprawia struktura fonetyczna bazowego rzeczownika: toponimy na *-in-*, jeśli już miałyby być formami dzierżawczymi, to od podstaw rzeczownikowych z żeńskim zakończeniem *-a*⁷⁹, stąd w szeregu toponimów na *-in-*: *Brzezin*, *Brzezinek*, *Brzezinec*, można dopatrywać się w większym stopniu podstaw antroponimicznych niż w *Dębin*, *Debinek*, *Dębiniec*. Nie ma już od dawna ograniczenia w tworzeniu posesywów na *-ów*, które dopuszczają zarówno podstawy z wygósem spółgłoskowym, jak i wtórnie ze samogłoskowym na *-a*⁸⁰. Brak takiej restrykcji dotyczy również nazw fizjograficznych tworzonych od przymiotników „materialnych” na *-ów*, które od dawna mogą pochodzić od rzeczowników o dowolnej strukturze fonetycznej⁸¹.

Prawo mniejszego lub większego prawdopodobieństwa realizacji określonego typu semantycznego toponimu dotyczy także nazw zbiorowościowych bezsufiksalnych w rodzaju *Dęby*, *Brzozy*, z deminutywnym przyrostkiem *-ki*: *Dąbki*, *Brzózki*, czy na *-(ow)ce*, *-(ow)ic(z)e* w rodzaju *Dębce*, *Dębowce*, *Brzeźce*, *Brzozowce*, *Wierzbice*, *Olchowicze*, których interpretacja jako mian fizjograficznych spluralizowanych lub od początku mnogich etnicznych – bliższych genetycznie podstawom apelatywnym – ma pierwszeństwo przed nazwami patronimicznymi i rodowymi.

W kategoriach większego lub mniejszego prawdopodobieństwa typu semantycznego nazwy należy rozpatrywać formy z pierwiastkiem *Os-*, w ta-

⁷⁸ O leksykografii nazewniczej, s. 57. Taką preferencję topograficzną na przykładzie nazw pochodnych od podstawy *buk* przyjmuje Kreja (*Buk i nazwy podobne*, s. 92); jako dwuznaczne – topograficzne lub dzierżawcze – są interpretowane nazwy typu *Dębów*, *Dębowo* przez Kwaśniewską-Mżyk (*Wyraz dąb*, s. 66).

⁷⁹ S. Szliferszteinowa, *Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim*, Wrocław 1960, s. 93.

⁸⁰ Tamże, s. 86.

⁸¹ H. Kurkowska, *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*, Wrocław 1954, s. 80-81.

kich nazwach, jak *Osy*, *Osie*, *Osowiec*, *Osów*, *Osiniec*, *Osówka*, które traktowane jako fizjografika mogą być kojarzone nie tylko z podstawą arboralną, ale również z nazwą owada, choć w tym akurat wypadku motywacja florystyczna dla większości toponimów z tym pierwiastkiem jest bardziej prawdopodobna niż faunistyczna, gdyż owad ten, jako ruchomy element przyrody, nie narzucający się powszechnie uwadze, może być mało przydatny do opisu terenu⁸².

Zasada bliskości genetycznej toponimicznego derywatu i apelatywnej podstawy jednak nie musi obowiązywać bezwzględnie. Inaczej jest przykładowo w typie nazw relacyjnych deminutywnych, m.in. tworzonych za pomocą sufiksu *-ek*, *-ka*, *-ko*, *-i(-y)k*, rzadziej z nieżywością już dziś deminutywnym przyrostkiem *-ec*. W świetle choćby niezróżnicowanego stratygraficznie badanego *Wykazu nazw* toponimy odarboralne jawią się jako derywaty od podstaw morfologicznie złożonych, np. *Dębiczek* od *Dębicz*, *Ośniszczewko* od *Ośniszczewo*, *Wierzbiczki* od *Wierzbnice*. Nie jest jednak wykluczony typ relacyjnych nazw deminutywnych tworzonych od podstaw prostych, jak jest wypadku onimu *Oska* od *Ossa*, gdzie deminutywnemu *-ka* w derywacie onomastycznym odpowiada na poziomie apelatywnym również zdrobniałe historyczne *-ika* > *-ica*, stąd *osika*, *osica* w nazwach *Osiki*, *Osice*. Można zatem wnioskować, iż potencjalne formy odtoponimiczne w rodzaju **Dąbek* od **Dąb*, *Brzózki* od **Brzozy* – jako zdrobniałe nazwy relacyjne – wobec ich zbieżności ze znaczeniem deminutywnym takich samych form na poziomie apelatywnym zgodnie z prawem polaryzacji⁸³ raczej się nie realizowały. Jawi się zatem zasada wyboru interpretacji nazwy odmienna od formułowanej poprzednio, by derywat był najbliższy podstawie – tu chodzi o zastosowanie zasady polaryzacji: wydobyć kontrastu między apelatywem a nazwą własną.

Stratygrafia nazewnicza (chronologia nazw)

Opierając się na danych historycznojęzykowych oraz stosując właściwą metodologię badań onomastycznych, można ująć globalnie badany materiał

⁸² Zasadę priorytetu nazw fizjograficznych przed dzierżawczymi przy osnowach florystycznych przyjmują na przykład I. Bajerowa (*Polskie nazwy miejscowe typu Dębe, Orło*, „Onomastica” 3(1957), s. 311) i K. Zierhoffer (*Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957, s. 20).

⁸³ R o s p o n d, *Słownictwo onomastyczne*, s. 114.

toponimiczny współczesny również w perspektywie historycznej, by ustalić – w pewnym stopniu – jego rozwarstwienie stratygraficzne. Trzeba tu mówić o dwóch typach zróżnicowania chronologicznego: bezwzględnym i względnym. W pierwszym wypadku chodzi o rozwarstwienie w toponimii warstw starszych i nowszych, bez dokładniejszej jednak ich lokalizacji w czasie. Tak jest, jeśli chodzi o archaiczny model przymiotników prostych bezsufiksalnych (zróżnicowanych jedynie fleksyjnie), takich jak *Brzoz*, *Brzoza*, *Dębo*, prostych sufiksalnych na *-sk*, *-sko*, *-no*, *-ów*, *-owa* (gen. *-y*), *-owo*, *-in*, *-ina* (gen. *-y*), *-ino*. Nowsze oparte na nich są przymiotniki zaimkowe na *-e*, *-owy*, *-owa* (gen. *-ej*), *-owe*, *-ski*, *-ska*, *-skie*. Archaicznych struktur nazw należy się dopatrywać w formach zawierających nieużywane dziś i rzadkie sufiksy rzeczownikowe, np. na *-ocz*: *Dąbrocz*, *-icz*: *Dębicz*, *Grabicz*, *-icze* (gen. *-a*): *Dębicze*, *Lipicze*, czy znane do dziś, ale z zatraconą pierwotną funkcją deminutywną, jaką pełniły kiedyś, przyrostki *-ec*, *-ica*: *Grabiec*, *Lipica*.

Zróżnicowanie względne wynika z diachronicznej natury procesów słowotwórczych, zakładających wcześniejszą podstawę słowotwórczą i późniejszy derywat. W badanej toponimii – jak i w każdej innej – nie brak słowotwórczych zależności dotyczących określonych typów morfologicznych nazw, kiedy to określony ich rodzaj jest fundowany na innym, co nie musi stanowić o ich chronologicznym rozwarstwieniu w odniesieniu do konkretnych nazw. I tak genetycznie wcześniejsze jako typy, choć nie jako konkretne toponimy, są struktury przymiotnikowe i rzeczownikowe prostsze, późniejsze zaś oparte na nich formy z dodatkowymi sufiksami, np. *Grabowa* > *Grabowna* > *Grabownica*. Chronologiczne zróżnicowane są typy nazw z podstawą przymiotnikową: wcześniejsze niesubstantywowane, późniejsze rzeczownikowione, np. *Jasiona* > *Jasionka*, *Brzozowa* > *Brzozówka*. Wcześniejsze jako typ są zestawienia imienne lub w formie wyrażen przyimkowych, wtórne zaś – zintegrowane formy syntetyczne, np. **Dębowa Łęka* > *Dębołęka*, *Za Brzozami* > *Zabrzezcie*.

Zróżnicowanie diachroniczne może dotyczyć niekiedy konkretnych toponimów. Tak jest w wypadku nazw, kiedy to na wcześniejszym materiale toponimicznym lub hydronimicznym bazują późniejsze nazwy relacyjne sufiksalne, np. *Grabowczyk* : *Grabowiec*, *Dębowiczki* : *Dębowice*, *Dębogórski Młyn* : *Dębogóra*, albo przyimkowe, np. *Zadąbrowa* : *Dąbrowa*, oraz ponowione, przyjmujące nowy odróżniający człon przydawki, np. *Dębowa Pierwsza*, *Dębowa Druga*. Te słowotwórcze zależności, jak i poprzednie, nie stanowią o stratygrafii mapy nazewniczej w jej wymiarze ogólnym, gdyż są możliwe w odniesieniu do konkretnych toponimicznych realizacji w dowol-

nym czasie. Ich metryka może być rozpoznana dopiero na podstawie szczegółowej biografii każdej nazwy.

Kształtująca się przez wieki w sposób naturalny mapa toponimiczna Polski, wyznaczona w znacznym stopniu przez nazwy odarboralne, poddawana była niekiedy rewizji, w związku ze zmianami zewnętrznymi: polityczno-etnicznymi, co prowadziło na niektórych obszarach Polski w wyniku procesów germanizacyjnych⁸⁴, polonizacyjnych, rutenizacyjnych do naruszenia jej pierwotnej struktury – do tworzenia odpowiedników, nie tylko o odmiennej strukturze fonetyczno-morfologicznej, ale niekiedy i całkiem zmienionym znaczeniu. Niech ilustracją tego będą administracyjne zmiany nazw z roku 1977, zarejestrowane w badanym tu wykazie nazw z 1982 roku⁸⁵ – utrzymane w odniesieniu do większości z nich tylko przejściowo do początku lat osiemdziesiątych – w regionie Polski południowo-wschodniej.

Pozostając tylko w kręgu interesujących nas nazw odarboralnych, zauważamy, że w większości były to miana polonizowane: *Berezka* > *Brzózka*, *Bereźnica Niżna* > *Brzeźniczka*, *Bereźnica Wyżna* > *Brzezina*, *Futory* > *Sośnina*, *Jahońka* > *Jasień*, *Wilsznia* > *Olszanka*. Ze względów obyczajowych zmieniono *Hujsko* na *Nowe Sady* oraz – chyba estetycznych – *Bałaje* na *Lipówkę* i bez jakiegokolwiek sensownej motywacji *Gorajec* na *Dąbrowę*, a *Rosochate* na *Olszynkę*. W wypadku zmian leksykalnych nazwy takie stały się pustymi etykietami, może nawet bez realnej motywacji terenowej (por. zmianę *Jahońka* > *Jasień* narzuconą przez strukturę fonetyczną formy wyjściowej). Polonizacja nazw – dokonana, jak to widać, niefachowo – prowadziła do zatarcia pierwotnej struktury językowej mapy. W obu wypadkach był to zabieg niepotrzebny, który naruszył mapę toponimiczną regionu, stanowiącą jego dobro kulturowe⁸⁶. Nie podlega takiej jednoznacznie negatywnej ocenie przeprowadzona na szeroką skalę zmiana zgermanizowanych nazw w Polsce zachodniej i północnej po II wojnie światowej, mająca na celu przywrócenie ich przede wszystkim pierwotnego słowiańskiego charakteru⁸⁷.

⁸⁴ Por. Rzetelska-Feleszko, *Słowiańskie słownictwo z Pomorza Zachodniego*, s. 115-138.

⁸⁵ Wykaz urzędowych nazw miejscowości, t. III, s. 807-826.

⁸⁶ W. Makarski, *W sprawie zmiany nazw niektórych miejscowości w południowo-wschodniej Polsce*, „Rocznik Przemyski” 21(1979), s. 257-271.

⁸⁷ E. Wolnicz-Pawłowska, *Problemy poprawności nazw. Polityka nazewnictwa*, w: *Polskie nazwy własne*, s. 486-487; *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*, red. S. Rospond, Wrocław 1951.

Geografia nazw odarboralnych i ich zróżnicowanie statystyczne

Wykorzystane w artykule nazwy odarboralne, scharakteryzowane pod względem semantyczno-strukturalnym w ujęciu synchronicznym i diachronicznym, mogą być poddane jeszcze refleksji ze względu na geograficzne rozprzestrzenienie i stopień ich zagęszczenia, jako świadectwo aktualnej i historycznej geografii roślin, na co dawno już zwracał uwagę J. Rostafiński⁸⁸, trochę później H. Górnowicz⁸⁹, a co przykładowo znalazło odbicie w opracowaniu na temat geografii buku, cisa, modrzewia i jaworu I. Różyckiej⁹⁰. Zwrócono tam uwagę na oczywistą zależność między arboralnym walorem miejsca a toponimiczną warstwą językową. Mapa odarboralnych toponimów winna być odbiciem przedstawionego przez botaników atlasu rozmieszczenia drzew i krzewów w Polsce⁹¹. Związek ten jednak nie musi być zawsze jednoznaczny, z różnych powodów. Pierwszy to taki, że „znane nam są jedynie współczesne zasięgi roślin, a badane nazwy mogły powstać wówczas, gdy stan ten różnił się od obecnego”⁹². Zatem starannie przygotowana mapa współczesnych i historycznych odarboralnych toponimów wraz z innym apelatywnym i onomastycznym (antroponimicznym i hydronimicznym) materiałem może się stać istotnym źródłem do rozpoznania historycznego krajobrazu florystycznego Polski. Wiarygodność takiej analizy porównawczej jest uzależniona od stopnia kompletności aktualnej i historycznej bazy materiałowej. Tej ostatniej z przyczyny obiektywnej – braku źródeł – może często niedostawać. Przydatność badanej odflorystycznej toponimii w rekonstruowaniu krajobrazu może być w znacznym stopniu zamącona jej homonimnością, wynikającą z niejednoznaczności podstaw, jak w wypadku nazw z tematycznym *Bucz-* (od *buk* lub *buczeć*), bądź z niejednoznaczności derywatów: fizjograficznych lub odantroponimicznych (*Buków* od *buk* lub od n. o. *Buk*, o nie zawsze stałej geografii). Wziąć należy także pod uwagę – o czym pisze Różycka – że „ten sam rodzaj obiektu nosić może różne nazwy” (na przykład modrzew nosi w karpackich gwarach nazwę *świerk*) oraz że „ta sama nazwa określać może różne obiekty” (na przykład na terenie

⁸⁸ *Geografia roślin a językoznawstwo*, „Przegląd Geograficzny” 1(1918-1919), s. 75.

⁸⁹ *O możliwości rekonstrukcji dawnego krajobrazu flory i fauny na podstawie toponimii*, „Poradnik Językowy” 1977, s. 337-344.

⁹⁰ *Nazwy buk (Fagus silvatica), cis (Taxus baccata)*, s. 86-96.

⁹¹ *Atlas rozmieszczenia drzew i krzewów w Polsce*, Poznań 1963-1980.

⁹² R ó ż y c k a, *Nazwy buk (Fagus silvatica), cis (Taxus baccata)*, s. 86.

Puszczy Białowieskiej cis oznacza jodłę)⁹³. Zdarza się – jak podaje dalej autorka – że „są [...] nazwy przeniesione lub utworzone sztucznie, nie motywowane florą danego terenu (to dotyczyć może nazw występujących pojedynczo, chyba że przyjmie się przypuszczenie o powstaniu swoistej mody na pewien rodzaj nazw)”⁹⁴.

Spośród dokładnie w sposób graficzny przedstawionej geografii toponimów, bazujących na wymienionych wyżej nazwach czterech drzew, w kręgu również moich zainteresowań pozostaje nomenklatura oparta na bazie leksykalnej *buk*. Geografia zasięgu tego drzewa obejmuje terytorium Polski bez jej części północno-wschodniej, wykazując się tam, gdzie on rośnie, mniej więcej takim samym zagęszczeniem. Toponimia oparta na tym apelatywie taki zasięg tego drzewa potwierdza⁹⁵, choć największe nasilenie tej nomenklatury jest w Polsce południowej, co wynika stąd, że w tej części kraju mikrotoponimów w ogóle jest najwięcej dzięki bardzo urozmaiconej rzeźbie jego powierzchni, co pozwala „wyodrębnić tam dużą ilość poszczególnych obiektów fizjograficznych”⁹⁶. Podobnej refleksji na temat geograficznego rozmieszczenia nazw – jak w wypadku buku, cisu, jaworu, modrzewia – poddana winna być nomenklatura oparta na wielu innych florystycznych podstawach, co doprowadzi do powstania odarboralnego atlasu toponimicznego, która będzie graficzną ilustracją syntetycznego ujęcia drzewnego nazewnictwa.

Odarboralne toponimy oceniane ze względu na związek z bazowym rzeczownikiem apelatywnym charakteryzują się zróżnicowanym rozrzutem fonetyczno-słowotwórczo-leksykalnym. Jest on – nie licząc form ponowionych z dodatkowymi przydawkami – największy dla rzeczownika *dąb* – 227 typów, przy wyraźnie mniejszym stopniu produktywności, stale się zmniejszającej, u pozostałych dziewięciu uwzględnianych tu nazw drzew: 114 dla brzozy, 104 – lipy, 103 – olchy, 102 – grabu, 79 – buka, 77 – osy (osiki), 48 – jesionu, 46 – sosny, 46 – wierzby. Wielkość i różnorodność morfologiczna gniazda nazewniczego (jego rozrzut słowotwórczy) to pochodna stopnia popularności nazwy danego drzewa w toponimii, który jest największy przy dębie. Odnotowano dla niego w *Wykazie nazw* około 1200 jednostek (samych *Dąbrów* i *Dąbrówek* jest około 550), przy skokowo mniejszej liczbie

---

⁹³ Tamże, s. 86.

⁹⁴ Tamże, s. 88.

⁹⁵ Tamże, s. 89-90.

⁹⁶ Tamże s. 87.

dla drugiej na liście rankingowej brzozy, która wykorzystywana jest już dwukrotnie mniej – około 600 razy. Dla lipy i grabu jest (dla każdego gatunku) około 500 poświadczeń, dla olchy i buku (dla każdego gatunku) – około 350, dla osy (osiki) – około 250, dla sosny i jesionu (dla każdego gatunku) – około 150, dla wierzby – ponad 100. Niewątpliwie wyraźna obecność tych, jak i innych kolejnych najpopularniejszych nazw odarboralnych jest odbiciem polskiego krajobrazu – powszechnej obecności sygnowanych przez nie drzew. Choć z drugiej strony – zgodnie z prawem polaryzacji do toponimii mogły przedostawać się nazwy tworzone od mian drzew osobliwych na danym terenie, zwracających na siebie uwagę właśnie tą swoją wyjątkowością. Poza zależnością ilościową między toponimią a szatą roślinną danego miejsca przyczyn popularności pewnych nazw można także szukać w ich szczególnej roli w świadomości społecznej, a przez to i w języku.

Jak zwracają uwagę kognitywiści, w językowym obrazie świata szczególną rolę spełnia dąb – drzewo najpotężniejsze, zajmujące w chłopskim rozumieniu świata – jak słońce – pozycję centralną: jako lokalizator w przekazach o składaniu w jego pobliżu ofiar, miejsce przebywania istot nadprzyrodzonych, ptaków i innych zwierząt, przechowywania skarbu, miejsce scenerii miłosnej dla kochanków, w symbolice ludowej wyznacznik męskości⁹⁷. Ilościowy prymat nazw pochodnych od *dębu* i najwyższy stopień ich zróżnicowania morfologicznego, w tym jedyny dla *dębu* i *dąbrowy* tak licznie reprezentowany typ nazw złożonych endocentrycznie z odarboralnym członem określanym: *Czarna Dąbrowa*, *Czarna Dąbrówka*, *Dąbrowa Miętka*, *Dąbrowa Zielona*, *Dęby Łyse*, *Krasna Dąbrowa*, *Krasnodęby*, *Krzywe Dęby*, *Krzywy Dąb*, *Wysokie Dęby*, *Zielona Dąbrowa*, *Zielony Dąb*, czy określającym: *Dębnowola*, *Dębiogóra*, *Dębogard*, *Dębogóra*, *Dębogóry*, *Dębogórki*, *Dębokierz*, *Dębolas*, *Dębołęka*, *Dęboróg*, *Dęborogi*, *Dęborzeczek*, *Dębostrów*, *Dębowalec*, *Dębowierzby*, *Dębowola*, wskazuje na rolę świadomości społecznej w postrzeganiu krajobrazu, prowadzącej do wyboru spośród różnych jego elementów dębu właśnie, jako narzucającego się uwadze w większym stopniu niż inne drzewa, co mogło znaleźć odbicie w wysokiej frekwencji toponimów opartych na bazie leksykalnej jego nazwy.

W większym stopniu niż inne drzewa poddaje się dąb ocenie emocjonalnej, co widać prawdopodobnie w nazwach wskazujących na jakąś niezwykłą cechę tego drzewa widzianego pojedynczo albo w zbiorze – ich duży rozmiar: *Dąbale*, czy wiek drzewa i jego ubytki (dziuple): *Dubas*. Być może

⁹⁷ M. Marczevska, *Drzewa w języku i kulturze*, Kielce 2002, s. 111, 115-120, 131.

nacechowany emocjonalnie ze względu na sufiksalne *-r-* jest apelatyw *dąbr*, sugerujące moc, potęgę tego drzewa, poświadczony w języku dawniejszym i dobrze widoczny w nazwach *Dąbry*, *Dębry*, *Dębrza*, *Dąbrowa*, *Dąbrówka*. Byłaby to zatem etymologia rzeczownika *dąbr* inna niż u W. Borysia, traktującego go jako „zapewne urzeczownikowiony pie. przym. **dhum-ro-* ‘koloru dymu, ciemny, szary’ [...]; drzewo nazwane od barwy drewna”, a więc tak jak *dąb*: „z pie. *dhum-bho-* ‘ciemny, koloru dymu, dymny’ (por. goc. *dumbs*, stwniem. *tumb* ‘niemy’ < **niezrozumiały* < **ciemny*), nazwa barwy z przyr. **bho-* od pie. nazwy dymu **dhū-mo-*”⁹⁸, ale bliska propozycji F. Sławskiego, który apelatyw *dąbr* widzi jako derywat denominalny pochodny od podstawy *dąb*, jak psł. **bobrǫ* od **bobǫ*, **čuprǫ* od **čupǫ*⁹⁹, zwracając przy tym uwagę na ekspresywny charakter sufiksального *-r-* w takich formach, jak *kaczor*, *kocur*, *bandzior*, *pazur*, *wichura*, *skowyra* ‘zrzęda, pies’, ros. *gubar* ‘człowiek z wielkimi wargami’¹⁰⁰.

Ważny status dębu wśród wszystkich naszych drzew jest podkreślony faktem jego częstszej nominacji niż innych drzew za pomocą nazw własnych. Są nimi m.in. powszechnie znane imiona o najwyższej randze „wodzowskiej”, upamiętniające wodzów plemiennych: *Lecha*, *Rusa* i *Czecha* (wśród *Dębów Rogalińskich* w Wielkopolsce), czy królów, jak *Leszek Biały*, *Władysław Jagiełło*, *Zygmunt August*, *Zygmunt August Poniatowski* i inni (wśród *Królewskich Dębów* w Puszczy Białowieskiej). Warto w świetle teorii kognitywistycznej zbadać status innych drzew w polskiej toponimii.

Kontekst badawczy dla nazw odarboralnych

Stopień nasycenia mapy Polski odarboralnymi topoosnowami, ich ilościowy stosunek do pozostałych typów fizjografików (opisujących pejzaż ze względu na jeszcze inne jego właściwości naturalne: świat zwierzęcy, rodzaj podłoża, ukształtowanie, obiekty wodne), nazw kulturowych (opisujących teren ze względu na jego właściwości cywilizacyjne), nazw dzierzawczych (wskazujących na stosunki własnościowe), nazw zbiorowościowych (wskazujących na mieszkańców określanych według mian osobowych – w na-

⁹⁸ *Słownik etymologiczny*, s. 110-111. Por. T. Milewski, *Polski dąb i dąbrowa (Notatka etymologiczna)*, „Prace Filologiczne” 16(1934), s. 198-199; *Słownik prasłowiański*, t. IV, s. 184-185. Inaczej u A. Brücknera (*Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. 2, Warszawa 1970, s. 85-86), według którego *dąb* to „Nazwa może pokrewna z niem. *Tanne*”.

⁹⁹ *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, t. II, Wrocław 1976, s. 17.

¹⁰⁰ Tamże, s. 16-29.

zwach patronimicznych i rodowych; według zawodu – w nazwach zawodowych; według etnosu – nazwach etnicznych) jest w różnych regionach zapewne niejednakowy. Szczegółowy obraz pełnej mapy nazewniczej w skali regionalnej i ogólniejszej z uwzględnieniem stratygrafii typów nazewniczych, ich ilościowych proporcji, geograficznych zasięgów, w tym nazw o cechach niepolskich (litewskich, pruskich, niemieckich, ruskich., słowackich, czeskich), to przedmiot szczegółowych monograficznych opracowań, które już są i które jeszcze powinny się pojawić. Do spenetrowania jest zwłaszcza historyczna i współczesna mikrotoponimia, gdzie fizjografia ze znacznym udziałem nazw odflorystycznych stanowią – obok onimów kulturowych i dzierzawczych – jeden z trzech jej podstawowych typów semantycznych.

Bazowe nazwy 10 najpopularniejszych drzew w Polsce – jak wszystkich pozostałych – jako miana gatunkowe są podporządkowane szerszym pojęciom *lasu*, *boru*, *gaju*, *debry* ‘jaru porosłego drzewami’, *łęgu* ‘łąki podmokłej, na której mogą rosnąć drzewa’, *puszczy* ‘drzewostanu na wielkiej przestrzeni’, *kniei* ‘puszczy z wykrotami’, stp. *g(w)ozdu*¹⁰¹, *nartu* ‘lasu wyróżniającego się w jakiś sposób ukształtowaniem terenu’¹⁰², które mogą być wykorzystane jako podstawa do nazw większych skupisk drzewnych. Spośród nich *puszcza* i formy liczby mnogiej *bory*, *lasy* stanowią bazę dla choronimów w rodzaju *Puszcza Białowieska*, *Bory Tucholskie*, *Lasy Janowskie* – mian dużych terytorialnie obszarów, charakteryzowanych ze względu na ich wybitnie leśny charakter. Choronimy te oraz odarboralne ojonimy i także mikrotoponimy za każdym razem wyznaczają – stosownie do skali zasięgu badanej mapy terenu – jego ważny naturalny atrybut: szatę roślinną, tak istotną dla polskiego krajobrazu.

---

¹⁰¹ J. Rostański, *O polskich nazwach drzewostanów*, „Sprawozdania z Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 24(1919), nr 7, s. 2-3.

¹⁰² Boryś, *Słownik etymologiczny*, s. 352.

THE NAMES OF THE MOST POPULAR TREES IN POLAND
AS THE TOPONYMIC BASIS

S u m m a r y

The paper seeks to provide a linguistic analysis of ca. 950 phonetic-morphologic-lexical types of toponyms based on the names of ten most popular trees in Poland, such as: oak, birch, lime, hornbeam, alder, beech, aspen, pine, ash, and willow. This toponymy has been subjected to a semantic (with a view to the type and kind of designation) and morphological analyses, paying attention to its formal variations (morphological type) and the kind of derivational creation (primary and secondary names). Some difficulties in this analysis have been indicated, resulting from the homonymic and lexical names, and attempts have been made to spot preferences in establishing their semantic type. The overall approach to the material attention has been paid to stratygraphy (chronology) and statistical variation – the ranking of names with a view to their arboreal basis and the degree of the morphological distribution of its derivatives. Thus we have found a decisive primacy of toponymic forms derived from the lexem *oak*, a reflection of the high rank of its designate in our culture. The research material is based on the 20th-century *List of Official Names of Places in Poland*, numbering over 100.000 units. It has become only an occasion to outline the problems of arboreal names and postulate to make its synthesis. The latter will be based on a complete register of toponyms, including micro-toponymy, and taking into account the remaining trees and bushes in the diachronic order.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: toponimia odarboralna, homoniczność nazw, leksykalizacja nazw, apelatywy ukryte w toponimach, stratygrafia nazewnicza, geografia nazewnicza.

Key words: arboreal toponymy, homonymic character of names, lexicalisation of names, appellatives hidden in toponyms, onomastic stratygraphy, onomastic geography.